

Міністерство освіти і науки України
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Факультет морського права
Кафедра теорії та історії держави і права

УДК 343.2

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:
«ПОНЯТТЯ СЛУЖБОВОЇ ОСОБИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ
УКРАЇНИ»

Виконала: студентка 6 курсу, групи 6511 мз
напряму підготовки 08 «Право»
спеціальності 081 «Право»
Домбровська Катерина Сергіївна

Керівник: кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
Бараненко Д.В.

Рецензент: кандидат юридичних наук
Князєв В.С.

Миколаїв – 2020 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. Розуміння поняття «службова особа» в кримінальному праві.....	7
1.1 Стан дослідження поняття службової особи в кримінально-правовій літературі.....	7
1.2 Загальноправове розуміння службової особи в кримінально-правовій літературі.....	15
1.3 Правові гарантії службової особи в кримінальному праві.....	29
Розділ 2. Службова особа як суб'єкт злочину в кримінальному праві України.....	41
2.1 Ознаки службової особи як суб'єкта злочину в кримінальному праві України.....	41
2.2 Загальні та спеціальні ознаки службової особи в кримінальному праві України.....	49
Розділ 3. Проблеми у визначенні службової особи в кримінальному праві України та шляхи удосконалення національного законодавства.....	63
3.1 Визначення службового статусу у окремих осіб у сфері надання публічних послуг.....	63
3.2 Шляхи удосконалення правового регулювання відповідальності службових осіб у кримінальному праві України.....	73
ВИСНОВКИ.....	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	87

ВСТУП

Актуальність теми. З часів здобуття незалежності, Україна взяла напромок на оновлення законодавчого базису в усіх галузях права, впорядковуючи всі сфери життєдіяльності суспільства. Поява нової термінології, наукове пояснення та тлумачення певних понять та термінів, визначення основоположних засад суспільства, створення законопроектів та прийняття законів дало можливість розкрити зміст законодавчих актів, а у сфері правозастосування – дотримуватися вимог законності, неупередженості та у повній мірі реалізовувати громадянські права, свободи й обов'язки.

Так, саме поняття «службова особа» знайшло своє місце та закріпилося у різних галузях права, зокрема, у сфері кримінального права, кримінального процесу, трудового права, державного управління тощо. Варто звернути увагу, що дана понятійна категорія має стати головною у врегулюванні нормативно-правових актів, що прямо чи опосередковано мають відношення до структур державного апарату, правоохоронних органів чи стосуються державної служби. Особливої уваги заслуговує питання щодо злочинів у сфері службової діяльності.

Незважаючи на безліч ґрунтовних досліджень даної тематики, питання щодо визначення поняття службової особи та питання щодо кримінальної відповідальності службової особи й понині залишається доволі дискусійним, потребує більш глибокого аналізу, вивчення певних особливостей та удосконалення не тільки теоретичного базису, а й закріплення даних досліджень на законодавчому рівні.

Як відомо, від визначення його змісту залежить і обсяг поняття, а від визначення обсягу поняття залежить і його зміст. Цей зв'язок є обґрунтованим та логічним, оскільки дає можливість прослідкувати зв'язок та взаємозалежність даних понять.

Мета кваліфікаційної роботи полягає в дослідженні та порівняльному аналізі розуміння службової особи в кримінально-правовій літературі та

національному законодавстві та виробленні пропозицій щодо вдосконалення останнього.

Зазначені мета та об'єкт дослідження зумовили наступні **завдання кваліфікаційної роботи**, які мають бути виконані у роботі:

- визначити стан дослідження та загальноправове розуміння службової особи в кримінально-правовій літературі;
- встановити історичні передумови формування розуміння службової особи в кримінально-правовій літературі;
- проаналізувати міжнародний досвід тлумачення поняття службової особи;
- окреслити ознаки службової особи як суб'єкта злочину у кримінальному праві України;
- виокремити загальні та спеціальні ознаки службової особи у кримінальному праві України;
- визначити службовий статус окремих осіб у сфері надання публічних послуг;
- виокремити проблемні питання, пов'язані із службовим статусом окремих осіб у сфері надання публічних послуг;
- проаналізувати українське законодавство у сфері статусу службових осіб та виробити шляхи удосконалення правового регулювання відповідальності службових осіб у кримінальному праві України.

Об'єктом кваліфікаційної роботи є суспільні відносини щодо поняття «службова особа в кримінальному праві», її ознаки, державні і соціальні гарантії та організаційно-правові питання визначення службового статусу окремих осіб у сфері надання публічних послуг.

Предметом дослідження є кримінально-процесуальні норми національного та міжнародного законодавства та теоретичний і практичний базис дослідження службової особи.

Ступінь наукового дослідження. Проблематика дослідження статусу службової особи та дискусії щодо поняття службової особи, щодо питання

кримінальної відповідальності службових осіб неодноразово підіймалися в працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених як: Светлов О.Я., Глушков В., Щупик Ю., Євтихіїв І.І., Андрушко П.П., Старилов Ю.Н., Тарасова Е.В., Лазарев Б.М., Кругликов Л.Л., Таганцев Н.С., Коржанський М.Й., Кармазіна Ю.А., Стрельцова Е.Л., Гончаренко В.Г., Мельник М.І., Лукомський В.С., Галахова А.В., Гук О.М., Крупко Д.І., Соловійов В.І., Н.О.Гуторова, В.І.Дінека, О.О.Дудоров, А.А.Жижилєнко, К.Л.Засов, Б.В.Здравомислов, Ю.В.Золотухін, М.О.Іллічов, О.Х.Качмазов, А.К.Квіцінія, В.Ф.Кириченко, Н.М.Ковальова, Мельник М.І., Хавронюк М.І., Галахова А.В. та інші.

Для проведення дослідження використано наукові **методи дослідження** різних рівнів: формально-логічний, герменевтичний, догматичний, історико-правовий, порівняльно-правовий та інші. Зокрема, за допомогою формально-логічного методу здійснювалися обробка та використання емпіричного матеріалу, що дозволило з'ясувати юридичну природу досудового розслідування. Герменевтичний метод дав змогу з'ясувати зміст законодавчих текстів та окремих понять. Догматичний метод застосовано при проведенні аналізу норм чинного законодавства, що дозволило сформулювати пропозиції щодо його вдосконалення. Застосування історико-правового методу дозволило вивчити історичні передумови формування досудового розслідування. У процесі дослідження на підставі взаємодоповнення використовувалися також інші загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання.

Апробація результатів дослідження. Результати кваліфікаційної роботи були висвітлені в матеріалах наукових конференцій, а саме II Міжнародній науково-практичній конференції «Priority directions of science and technology development» та XI Міжнародній науково-практичній конференції «Eurasian scientific congress» Також в рамках II Міжнародної науково-практичної конференції «World science: problems, prospects and innovations» було опубліковано статтю на тему: «Трансформація державних гарантій службової особи в кримінальному праві України у XXI столітті».

Наукова новизна роботи полягає у дослідженні правової природи розуміння службової особи в кримінально-правовій літературі.

Практична значущість роботи полягає у застосуванні дослідження чи окремих його результатів для визначення статусу службових осіб та вироблення шляхів удосконалення правового регулювання відповідальності службових осіб у кримінальному праві України.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які об'єднують 7 підрозділів, висновків та списку використаних джерел на 13 сторінках, які містять 132 найменування. Загальний обсяг роботи – 100 сторінок.

РОЗДІЛ 1. РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «СЛУЖБОВА ОСОБА» В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

1.1 Стан дослідження поняття службової особи в кримінально-правовій літературі

З часів здобуття незалежності, Україна взяла напрямок на оновлення законодавчого базису в усіх галузях права, впорядковуючи всі сфери життєдіяльності суспільства. Поява нової термінології, наукове та офіційне тлумачення понятійно-категоріального апарату, визначення основоположних засад суспільства, значна законопроектна робота та прийняття законів дало можливість сформувати комплексний регулятор суспільних відносин – національну систему права.

Поняття «службова особа» знайшло своє місце та закріпилося у різних галузях права, зокрема, у сфері кримінального права, кримінального процесу, адміністративного й трудового права.

Особливої уваги заслуговує питання щодо злочинів у сфері службової діяльності, оскільки в науці кримінального права воно належить до доволі спірних питань. Підтвердженням цього є те, що бібліографічні довідники робіт з кримінального права містять чимало видань з даної тематики. За даними видання, що містить інформацію про праці із Загальної та Особливої частин кримінального права, видані в Україні за період з 1991 до 2002 року [68, с.8], питанню кримінально-правової охорони службової діяльності в Україні присвячено майже півтори сотні публікацій.

Більш того, дискусії щодо поняття службової особи, щодо питання кримінальної відповідальності службових осіб неодноразово підіймалися в працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених як: Светлов О.Я., Глушков

В.О., Щупик Ю., Євтихіїв І.І., Андрушко П.П., Старилов Ю.Н., Тарасова Е.В., Лазарев Б.М., Кругликов Л.Л., Таганцев Н.С., Коржанський М.Й., Кармазіна Ю.А., Стрельцова Е.Л., Гончаренко В.Г., Мельник М.І., Лукомський В.С., Галахова А.В., Гук О.М., Крупко Д.І., Соловійов В.І., Н.О.Гуторова, В.І.Дінека, О.О.Дудоров, А.А.Жижиленко, К.Л.Засов, Б.В.Здравомислов, Ю.В.Золотухін, М.О.Іллічов, О.Х.Качмазов, А.К.Квіцінія, В.Ф.Кириченко, Н.М.Ковальова, Мельник М.І., Хавронюк М.І., Галахова А.В. та інші.

Незважаючи на безліч ґрунтовних досліджень даної тематики, питання щодо визначення поняття службової особи та питання щодо кримінальної відповідальності службової особи й понині залишається доволі дискусійним. Потребують більш глибокого аналізу окремі аспекти зазначеної проблематики, удосконалення не тільки теоретичного базису, а й закріплення результатів досліджень на законодавчому рівні.

Обсяг та зміст будь-якого поняття – це взаємозалежні елементи.

Так, обсяг поняття – це множинність (клас) предметів, кожному з яких характерні ознаки, зафіксовані у досліджуваному понятті. Отже, встановлення видів злочинів, кваліфікуючою ознакою яких є їх учинення службовою особою, означає з'ясування обсягу цього правового явища, оскільки класифікація – це дещо інше, як визначена конкретизація поняття, виокремлення можливих видових відмінностей у межах розглядуваної сукупності [22, с.34]. З цього логічно випливає, що й конкретизація даного поняття розкривається і через його змістовний елемент, зокрема, через обсяг.

Отже, існує пряма залежність від визначення поняття службової особи, та необхідність виокремлення видів злочинів, кваліфікуючою ознакою яких є безпосередньо їх учинення службовою особою.

На сьогоднішній час існує чимало поглядів на проблему визначення поняття «службової особи». Дехто відстоює необхідність розширити коло осіб, які підпадають під статус посадових із застосуванням напрацювань судової практики. Друга група вчених відстоює точку зору про необхідність

звуження цього кола [107, с.39].

Більш того, не слід нехтувати й іншими точками зору, зокрема щодо виокремлення певних ознак, особливостей щодо розмежування понять «посадова особа» та «службова особа». Дану дискусійну тему слід відмітити окремо, оскільки існує широке коло відмінностей і певна неоднозначність у вирішенні питання розмежування цих понять. Так, як влучно наголошує Р.Л. Максимович, більшість ключових аспектів щодо розгляду спеціального суб'єкта злочину є суперечливою і немає єдиного комплексного погляду на питання про співвідношення понять «посадова особа» і «службова особа» як в кримінальному, так і в адміністративному праві. Різні погляди висловлюють і щодо того, чи є службовою особою засуджений [68, с.11].

Так, наприклад, протягом багатьох років теоретики адміністративного права намагалися визначити правову природу, особливості, ознаки та види як службової особи, так і посадової. Великий внесок у дослідження даної тематики зробив І.І. Євтихєв, вперше запропонувавши у контексті розширеного тлумачення виокремити серед усіх службовців такі категорії:

- керівні й оперативні працівники, які виконують адміністративно-господарські функції, здійснення яких пов'язане з прийняттям актів управління, що мають юридичні наслідки;
- працівники, які виконують господарсько-технічну роботу чи функції допоміжно-господарчого обслуговування [30, с.49].

Якщо ж брати до уваги дослідження поняття посадової особи у вузькому аспекті, то її визначають як носія державно-владних повноважень, установлених компетенцією та службовою діяльністю, що дають право «використовувати апарат державного примусу» [63, с.70].

За радянських часів багато науковців іноді брали за основу інтереси конкретних галузей права та приділяли увагу дослідженню поняття посадової особи. Проте, водночас низка вчених (В. Б. Авер'янов, М. Студеникіна, В. Цветков, Б. Лазарєв, А. Петришин, Ц. Ямпольська тощо) одноголосно стверджували, що сам термін «посадова особа» має бути чітко визначений та

повинен мати єдине значення в межах усієї правової теорії.

Доволі цікавою є думка В.Б. Авер'янова щодо того, що, крім існування проблеми різних підходів у визначенні поняття «посадова особа» у різних галузях права, його законодавчого закріплення та уніфікації, що особливо чітко проявилось в період реформ та законодавчих змін у сфері державної служби, нагальною постала проблема з'ясування юридичної природи поняття «службова особа» [1].

Варто зазначити, що розмежування понять «службова особа» та «посадова особа» до початку 1990-х рр. минулого століття не існувало, як у національному законодавстві, так і у науково-правовій літературі вживали термін «службова особа». А от саме поняття та його дефініцію «посадова особа» в Україні сформульовано вперше було в Законі України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р., після чого цей термін почали використовувати і в інших нормативно-правових актах. Однак у Кодексі України про адміністративні правопорушення та у Кримінальному кодексі України і далі використовували категорію «службова особа». Проте, тільки прийняття 11 травня 1995 р. Закону України «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України» стосовно відповідальності «посадових осіб» здійснило поштовх щодо внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині використання терміна «посадова особа» замість «службова особа». Проте, постала проблема того, що законодавець концептуально не змінив попередню дефініцію, що не давало можливості розмежування даних понять, а вказувало на можливість констатування ідентичності цих понять.

Більш чітко проблема співвідношення та розмежування понять «службова особа» та «посадова особа» набула після прийняття Конституції України 1996 р., що вперше більш конкретно їх розмежовувала (ст.19, ст.40, ст.56 Конституції України). Так, наприклад, стаття 5, 42, 55, 56 Конституції України визначають, що в діяльності держави, її органів, установ, організацій

незалежно від форми власності поряд з інститутом посадових осіб функціонує інститут службових осіб [47]. Додає складності у розумінні та розмежуванні даних понять і те, що законодавство України не має єдиної позиції стосовно розуміння поняття даних термінів. Так, наприклад, Закон України «Про Службу безпеки України» [96] вказує на їх тотожність, а от Закон України «Про державну службу» від 17 листопада 2011 р. взагалі не містив цих понять, а в окремих статтях Закону України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р. згадується лише про службових осіб.

Нормативні акти, що регулюють діяльність Державної кримінально-виконавчої служби, містять терміни «посадова особа» та «службова особа».

Так, у ст.14 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23 липня 2005 р. зазначається, що така служба є Державною службою особливого характеру, а на осіб, які не мають спеціальних звань, поширюється дія Закону України «Про державну службу». Розділ 4 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» має назву «Права й обов'язки посадових і службових осіб органів та установ виконання покарань, слідчих ізоляторів», а саме ст.18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» розкриває обов'язки посадових і службових осіб, а в п.2 ст.18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» розкриваються їх права, а саме вказано: «Посадові і службові особи органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів мають право...» [90], після чого йде перелік їх прав, які не мають поділу на права посадових осіб чи на права службових осіб. Так як на законодавчому рівні їх не розмежовано, то можна вважати, що законодавець даним положенням фактично ототожнює ці терміни.

Тож, доволі логічно постає питання щодо необхідності дослідження спектру категорій задля їх чіткого розуміння та визначення, на основі встановлення їх співвідношення.

Доволі дискусійним є і положення Кримінального кодексу України, а

саме примітки до ст.364 Кримінального кодексу України. Так, зазначається, що: «Службовими є особи, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальними повноваженнями.

Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), а також іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів» [52].

Цікавим є й погляд на це визначення і М.Й. Коржанського, який взагалі вважає поняття «службова особа» і «посадова особа» ідентичними, не бачучи істотних факторів задля їх розмежування [48, с.547].

Необхідно зауважити, що визначення поняття службової особи окрім нормативного отримало широке наукове тлумачення, переважно у науково-практичних коментарях до Кримінального кодексу України, де висвітлено ряд аспектів, які дають можливість зрозуміти певні особливості даного поняття. Так, службових осіб поділено на певні види залежно від обраного критерію, звернено увагу на те, що за спеціальним повноваженням особа не може здійснювати функції представника влади, а лише виконувати організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки, розмежовано поняття «обов'язки» та «функції», розглянуто можливість

визнання службовою особою арбітражного керуючого, державного нотаріуса [21, с.432].

При визначенні поняття «службова особа» в кримінально-правовій літературі акцент на видах злочинів, кваліфікуючою ознакою яких є їх учинення службовою особою. На жаль, у теорії кримінального права дослідження злочинів, кваліфікуючою ознакою яких є їх учинення службовою особою, є недостатньо розробленим. Навіть зважаючи на те, що велика кількість напрацювань правників і стосуються визначення поняття службової особи, проте ґрунтовне дослідження кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак, кримінальної відповідальності службових осіб ще досі потребує ґрунтовного аналізу.

Дане питання висвітлювалося і у напрацюваннях Л.Л. Круглікова, який зазначав, що злочини з кваліфікованими складами – це кримінально карані діяння з різко підвищеним або пониженим ступенем суспільної небезпеки порівняно з зафіксованим основним складом злочину, що зумовлює виокремлення цього різновиду в законі як порівняно самостійної, з іншою підвищеною або пониженою санкцією [58, с.96, 98].

З даного визначення випливає дуалізм природи кваліфікуючих ознак. Так, варто відмітити, що вони мають бути наділені характерними рисами, які притаманні саме певному складу злочину та входити у сукупність ознак складу злочину, що впливає на кваліфікацію вчиненого та розкриває особливості санкції та диспозиції.

Доволі ґрунтовним є і дослідження В.Я.Громко, який за ознакою вчинення злочину службовою особою в Кримінальному кодексі України виділяє три типи статей, а саме:

- 1) статті Розділу 17 «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з надання публічних послуг»;
- 2) статті, де зі змісту диспозиції статті випливає, що злочин може бути вчинений лише службовою особою;
- 3) статті, де суб'єкт учинення злочину загальний, а у разі його

вчинення службовою особою склад злочину є кваліфікованим чи особливо кваліфікованим [23, с.304].

Доволі спірним є питання і стосовно того, яким чином перебування на посаді має бути оформлено: обов'язково в письмовій формі чи достатньо усної. Також дискусії виникають і стосовно строковості такого перебування: постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням. Саме дані особливості впливають на визначення характерних ознак даної тематики.

Більш того, існує і певна проблематика в теорії кримінального права, що пов'язана із зарахуванням до службових осіб окремих категорій працівників. Більшість вчених, які досліджували дане питання, не залишали поза увагою і так званий «статус» викладачів та лікарів. Проте, на жаль, донині не існує узгодженої позиції [68, с.12].

Цікавим є і питання щодо визнання бухгалтера, касира, експедитора, експерта, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, лісника і лісничого визнання службовими особами [113, с.132; 108, с.439; 69, с.234].

Зокрема, доволі змістовним є і напрацювання Д.І. Крупко, що звертає увагу на наявність різної термінології щодо задекларованого питання в українському та російському офіційних текстах КК України [59, с.63]. Зокрема, мова йдеться про визначення моменту, з якого особа стає службовою і коли перестає нею бути.

Погляд А.В. Галахової на дану проблематику є доволі унікальним, оскільки тільки в її напрацюваннях висвітлені випадки, із настанням яких спеціальне повноваження припиняє свою дію. Авторка зазначає, що більшість вчених настоює на тому, що визначене в законодавстві поняття «спеціальне повноваження» є зайвим [19, с.48].

В свою чергу, Р.Л. Максимович відзначає, що низка питань залишилась не дослідженою взагалі. Так, серед них можна назвати проблеми, пов'язані із визнанням службовою особою капітана судна та осіб, які беруть участь у процесі присудження наукових ступенів (члени спеціалізованих вчених рад

та офіційні опоненти) [68, с.53].

Таким чином, підбиваючи підсумки, можна констатувати, що питання щодо стану дослідження поняття службової особи в кримінально-правовій літературі є доволі дискусійним та потребує більш ґрунтовного аналізу. Проте, варто також відзначити, що напрацювання науковців дають можливість здійснити теоретичне розмежування поняття «службова особа» та виокремити певні його ознаки, риси й особливості.

1.2 Загальноправове розуміння службової особи в кримінально-правовій літературі

В реаліях сьогодення динаміка розвитку суспільних відносин потребує створення ефективної системи правосуддя з відповідним процесуально-правовим оформленням. Саме тому, однією із важливих проблем загальнотеоретичного спрямування є дослідження загальноправового розуміння службової особи в кримінально-правовій літературі.

Зокрема, видатний криміналіст М.С. Таганцев зазначав: «Має важливе значення те, що має історичне тлумачення у сфері діючого законодавства. Якщо ми бажаємо проаналізувати який-небудь юридичний інститут, що є зараз, для правильного його засвоєння ми повинні знати його історію, тобто ті підстави, у силу яких виникла ця установа, ті перетворення, які відбувалися у період його історичного розвитку» [116, с.21].

Формування поняття «службова особа» бере свій початок ще з часів Руської Правди. Звичайно, сам текст Руської Правди не містив поняття та норми, які б характеризували сучасне поняття службової особи, певні приписи містили вказівки на осіб, котрі були наділені певними адміністративно-публічними функціями. Проаналізувавши ці функції, можна прослідкувати взаємозв'язок із сучасними ознаками службових осіб. Саме ж поняття службової особи в Руській Правді було відсутнім.

У Статутах Великого князівства Литовського існують певні згадки

щодо виконання таких адміністративних функцій певними категоріями осіб. Це, наприклад, артикули 10, 14, 17 Розділу I Статуту Великого князівства Литовського 1588 р., у тексті яких згадується маршалок, воєвода, каштеляни, старости, минцарі, тобто працівники «минця» – монетного двору [115].

В Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р. детально врегульовано ці обставини, але визначення «посадова особа» або «службова особа» все ще не з'явилося. Поява перших характерних ознак посадової особи породила певне обговорення у наукових колах, оскільки деякі вчені намагалися вивести визначення «службової особи» через низку характерних ознак [40, с.17].

Перше сучасне розуміння поняття «службова особа» у національному кримінальному законодавстві починає розвиватися після Жовтневого перевороту 1917 р., в той час і розвивається законодавство про посадові злочини.

Перша спроба відображення боротьби зі зловживанням владою була окреслена у постанові Касаційного відділу ВЦВК від 6 жовтня 1918 р. «Про підсудність революційних трибуналів». Так, було окреслено коло осіб, та відповідно до приписів постанови, кримінальній відповідальності підлягали особи, що скоїли злочин під час виконання своїх службових обов'язків, а також особи, котрі вчинювали будь-які злочинні діяння, використовуючи своє становище. Співучасниками визнавалися всі інші особи, які брали участь у злочині, чи такі, що перебували у відносинах зі службовцями під час вчинення злочинного діяння [81].

Цікавим з точки зору предмету дослідження є Кримінальний кодекс УСРР 1922 р., а особливо Глава II «Посадові (службові) злочини», які охоплювалися чотирнадцятьма статтями (від 105 до 118 включно). Так, примітка до ст.105 «Зловживання владою» містила поняття суб'єкта службового злочину – посадової особи. Нею визнавалися особи, котрі обіймають постійні або тимчасові посади в будь-якій державній (радянській) установі або підприємстві, а також в організації або об'єднанні, які мають

згідно із законом певні права, обов'язки й повноваження у здійсненні господарських, адміністративних, просвітницьких та інших загальнодержавних завдань [56, с.765].

Здійснюючи компаративний аналіз, слід вказати, що визначення посадової особи в Кримінальному кодексі УРСР мало суттєві відмінності від визначення в Кримінальному кодексі РФ. Під посадовими розуміли осіб, які постійно чи тимчасово займають посади, виконують обов'язки у будь-якій державній установі, підприємстві чи товаристві з виключною або переважальною участю державного капіталу, у кооперативній організації чи об'єднанні, які згідно з законодавством мають певні права, обов'язки чи повноваження у здійсненні господарських, адміністративних, судових, освітянських та інших задач публічно-правового характеру, також окремі члени таких організацій, якщо вони наділені правами, обов'язками чи повноваженнями у здійсненні вказаних задач публічно-правового характеру [85, с.179].

Так, М. Ривкін зазначав, що згідно з цим визначенням, посадовою особою може бути визнаний будь-який службовець, що:

- наділений розпорядчими правами незалежно від їх обсягу;
- наділений правом засвідчувати будь-що своїм підписом [101, с.767-768].

Вперше посадових осіб було визначено Пленумом Верховного Суду у роз'ясненні від 27 березня 1935 р., зокрема, такими визначались особи, які виконують адміністративно-господарські чи оперативно-розпорядчі функції. Виникали дискусії, чи є працівники інших, недержавних установ і організацій посадовими особами. Це питання розкривалося через те, чи є суб'єктом злочину виключно особа, що перебуває у певних відносинах щодо держави. Це свідчить про те, що використовувалося загальне розуміння посадового (службового) злочину: наявність відомих публічних обов'язків особи, що знаходиться на державній службі, по відношенню до держави, та наявність права держави вимагати від службовців діяти в її інтересах [14].

Початок реформ 50-х рр. пов'язаний із розробкою нового кримінального законодавства щодо злочинів у сфері службової діяльності. Так, у наукових працях В.Ф. Кириченка, А.Б. Сахарова, В.Д. Меньшагіна вперше було сформульовано поняття «посадовий злочин». Під цим поняттям розуміли злочин, що посягає на діяльність радянського державного апарату (у широкому розумінні), скоєний особами, які входять у склад державного апарату (посадовими особами), використовуючи при цьому своє службове становище. В свою чергу, посадовими особами визнавалися лише ті особи, що здійснювали адміністративно-господарські, організаційно-розпорядчі функції або інші обов'язки, пов'язані з можливістю скоєння діяння, що має державне значення [38, с.75; 106, с.52; 70, с.212].

На жаль, кримінальна відповідальність за злочини у сфері службової діяльності не зазнавала жодних змін протягом доволі довгого проміжку часу. Це було пов'язано із рядом факторів, що унеможливлювали навіть наукове дослідження даної тематики, не говорячи вже про практичне втілення у законодавстві.

Великим звершенням було те, що Постанова Пленуму Верховного Суду від 30 березня 1990 р. «Про судову практику у справах про зловживання владою чи службовим становищем, перевищенням влади чи службових повноважень, халатності та службовому підробленні» вперше офіційно роз'яснила такі поняття, як: адміністративно-господарські обов'язки, організаційно-розпорядчі обов'язки, зміст повноважень посадової особи, значна шкода, корислива зацікавленість, інша особиста зацікавленість тощо [87, с.47].

Використовуючи періодизацію поняття «службова особа», можна говорити про досить тривале у історичному розрізі формування цього поняття.

В свою чергу, якщо ж переходити до теоретичного підходу щодо визначення поняття «службова особа», то слід звернутися до законодавчого базису, що дає можливість оцінити переваги національного законодавства, а

також об'єктивно висвітлити його недоліки та знайти оптимальні шляхи їх вирішення та усунення.

Варто зазначити, що кримінальне законодавство будь-якої країни містить поняття «посадовий злочин», суб'єкти якого наділені спектром повноважень та скоюють злочини шляхом використання цих повноважень. Незважаючи на доволі широкий законодавчий базис, дане питання й досі залишається проблемним, оскільки саме посадові злочини посідають провідне місце серед злочинних діянь. Більш того, окремі аспекти загострились ще глибше, створюючи собою нове коло досліджень для науковців.

Враховуючи положення ст.18 Кримінального кодексу України, згідно з приміткою до ст.364 Кримінального кодексу України, службовими особами в ст.364, 365, 368, 368-2, 369 Кримінального кодексу України є, зокрема, особи, які займають постійно чи тимчасово на державних або комунальних підприємствах посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням [52].

До внесення Законом України від 7 квітня 2011 р. № 3207-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» змін до Кримінального кодексу України, термін «функції» пов'язувався виключно з представниками влади, а термін «обов'язки» – зі службовими особами, які обіймають відповідні посади на підприємствах, в установах і організаціях, та із певним (визначеним законодавцем) колом таких обов'язків – організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських. Тож, проводячи семантичний аналіз цих термінів, можна з впевненістю сказати, що поняття «функція» має значно ширший зміст, ніж «обов'язок» та охоплює його. Так, багато науковців-правників наголошували на необхідності заміни цих термінів [35, с.119; 10, с.161-162; 7, с.51; 4, с.28; 111, с.99]. Проте, незважаючи на внесені зміни, на сьогоднішній час ще й досі мають місце наукові напрацювання, в яких

акцент робиться на тому, що серед ознак службової особи вказується не на функції, а на обов'язки [79, с.1080].

Визначаючи коло функцій, здійснюваних представниками влади, слід підкреслити, що деякі учені до представників влади відносять осіб, повноваження яких виходять за межі конкретної системи органів влади чи управління, тобто на осіб, що підпорядковані їм за службою, а їхні дії не обмежені рамками певного відомства чи системи [50, с.38].

Право пред'являти вимоги, визначати зміст поведінки, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання фізичними і юридичними особами, незалежно від їх відомчої підпорядкованості чи підлеглості, є характерним для представників влади. Так, саме повноваження й визначають зміст виконуваних ними функцій. Наприклад, функції представника місцевого самоврядування мають аналогічний зміст, відмінність полягає лише в тому, що дія його повноважень поширюється не на всю територію держави, а тільки на певну її територіальну одиницю або населений пункт.

До внесення Законом України від 7 квітня 2011 р. № 3207-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» змін до Кримінального кодексу України в п.1 примітки до ст.364 КК йшлося про здійснення функцій лише «представниками влади». Так як Конституція України не відносить органи місцевого самоврядування до органів державної влади, то дане доповнення норми зумовлене вказівкою про здійснення функцій «представниками місцевого самоврядування». Дещо подібне зазначено і в Рішенні Конституційного Суду України від 26 березня 2002 р. № 6-рп/2002 у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення ч.2 ст.28 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад народних депутатів» (справа про охорону трудових прав депутатів місцевих рад), де зазначено, що органи місцевого самоврядування не є органами державної влади, їх слід розглядати як форму здійснення народом влади, яка визнається і гарантується в Україні [103].

Ці зміни виявилися доволі цікавими і для наукового дослідження. Так, Т.І. Слущка, роблячи аналіз законодавства, наголошувала на тому, що такі нововведення не є доцільними, оскільки до представників влади, відповідно до положень Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво», належать представники місцевого самоврядування. Тому, задля того, щоб запобігти появи помилок, що можуть виникнути, законодавцю слід було б зберегти єдиний термін «представник влади» [111, с.95-96].

В свою чергу, М.В. Кочеров вважає, що це доповнення законодавця зумовлене практичною необхідністю та не підтримує точку зору Т.І. Слущкої. Якщо ж звертатися до практики, то доволі часто при притягненні представників місцевого самоврядування до кримінальної відповідальності за вчинення службового злочину останні вказують на безпідставність такого притягнення, оскільки вони не є представниками державної влади, та обґрунтовують свою позицію зазначеним вище Рішенням Конституційного Суду України. Треба розуміти, що поняття «представник влади» та «представник державної влади» за своїм змістом не тотожні, і останнє охоплюється першим, але саме для уникнення неточностей, на практиці відокремлення представників місцевого самоврядування від представників влади є цілком доречним рішенням [50, с.38-39].

Цікавим є і розкриття поняття «організаційно-розпорядчі функції» та «адміністративно-господарські функції», оскільки законодавець не розкриває їх зміст. Проте, не зважаючи на це, існують і певні напрацювання, що розкривають змістовний елемент цих понять. Такі тлумачення розкриваються у теорії кримінального права та судовою практикою (абз. 3,4 п.1 ППВСУ № 5) [98].

У п.2 примітки до ст.364 Кримінального кодексу України передбачено, що службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади у законодавчому, виконавчому,

адміністративному або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судочинству, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, судді та посадові особи міжнародних судів [52]. Як слушно зазначає Т.І. Слущка, визначення більш точно акцентує приналежність службової особи-іноземця до певної посади, вміщуючи перелік останніх [111, с.102]. Проте, це визначення є доволі спірним і виводить із кола зазначених суб'єктів осіб без громадянства та іноземців, які у попередній редакції примітки до ст.364 Кримінального кодексу України визнавалися службовими особами. За доцільне слід прийняти, що особи без громадянства та іноземці, які можуть виконувати функції службової особи, перебуваючи на відповідній посаді у державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях, охоплюються п.1 примітки до ст.364 Кримінального кодексу України [52].

Щодо питання про визначення змісту адміністративно-господарських й організаційно-розпорядчих обов'язками, то воно визначається Постановою Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26.04.2002 р. № 5 [98].

Отже, здійснивши аналіз, можна стверджувати, що службова особа має обов'язково характеризуватися наявністю у неї хоча б однієї з таких функцій: адміністративно-розпорядчої чи адміністративно-господарської функції, функції представників влади чи місцевого самоврядування.

Більш того, законодавче тлумачення цих понять здійснено у п.1 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво». Зокрема, до представників

влади належать працівники державних органів та їх апарату, які наділені правом у межах своєї компетенції висувати вимоги, а також ухвалювати рішення, обов'язкові для виконання юридичними і фізичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості [98].

Тож, беручи до уваги вищенаведене, слід зазначити, що працівники підприємств, установ, організацій, що виконують професійні (адвокат, лікар, учитель тощо), виробничі (наприклад, водій) або технічні (друкарка, охоронник тощо) функції, можуть визнаватися службовими особами лише за умови, що водночас із цими функціями вони виконують адміністративно-господарські чи організаційно-розпорядчі обов'язки.

Доречно згадати і науковий погляд Л.П. Брича, який вважає, що взагалі немає підстав для існування різних визначень одного терміну в рамках єдиного нормативного правового акту, які частково збігаються. Зокрема, згадується і проект Закону, що містить ідею про кримінальну відповідальність осіб, які виконують управлінські функції в юридичній особі приватного права, незалежно від організаційно-правової форми. Так, відповідно до запропонованої редакції, п.1 примітки до ст.235-1 «Зловживання повноваженнями» такими особами у статтях цього розділу, а також у статтях 366, 367 Кримінального кодексу України, визнаються особи, які постійно, тимчасово або за спеціальним повноваженням виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки, у тому числі у юридичній особі приватного права іноземної держави [12, с.31].

Проаналізувавши законодавство та законодавчі дефініції нормативно-правових актів, можна стверджувати, що таке правозастосування покликано внести ясність у розуміння нормативно-правового акту, визначити його цільове призначення та специфічні ознаки того чи іншого поняття. Також треба пам'ятати, що жодне визначення не може висвітлити предмет повністю, оскільки визначення може вказати на істотні ознаки поняття. При цьому, певні специфічні ознаки відходять на другий план, а інколи взагалі залишаються поза увагою. Проте, слід завжди пам'ятати, що кожне

визначення має містити два гносеологічних завдання, а саме: відмежування предмета від суміжних предметів або явищ та з'ясувати специфічні властивості предмета.

На сьогоднішній час, якщо брати законодавче визначення поняття «службової особа» в чинному Кримінальному кодексі України, то варто розуміти той факт, що в реаліях сьогодення це визначення є застарілим, оскільки політичне, суспільне та економічне життя України зазнало істотних змін. Так, більшість українських правників, зокрема, Л.П.Бринч, М.І.Мельник, О.О.Дудоров, А.С.Васильєв, С.В.Трофімов, В.О.Навроцький, М.І.Хавронюк, О.Я.Светлов, М.Старчиков, Є.Л.Стрельцов наголошують на тому, що до службових осіб слід відносити лише осіб, що виконують так звані «публічні функції» від імені органів державної влади і управління та місцевого самоврядування.

Проте, існує і інша точка зору. Так, О. Дудорова зазначає, що під поняття публічної службової особи у статтях Кримінального кодексу підпадають: державні службові особи; особи, які в державних установах і організаціях, на державних підприємствах і на підприємствах з переважним впливом державної власності постійно чи тимчасово займають посади, пов'язані із здійсненням організаційно-розпорядчих, адміністративно-господарських або контрольних повноважень; особи, які постійно чи тимчасово виконують функції представників влади; інші особи, на яких у встановленому законодавством порядку покладається виконання окремих державних або самоврядних функцій, у зв'язку з чим таким особам надаються владні повноваження» [29, с.96].

Проте, для того, щоб з'ясувати істотні ознаки публічності, необхідно звернутися до етимології даного поняття. Так, у тлумачному словнику зазначається, що публічний — це той, який відбувається у присутності публіки, людей; прилюдний, привселюдний, гласний, відкритий та призначений для широкого відвідування, користування; громадський, загальний, загальнодоступний [110, с.438].

Якщо ж брати до уваги зарубіжне законодавство, то аналогічна позиція реалізована в законодавстві Російської Федерації. Так, правники підтримують розділення понять публічних і комерційних службових осіб та наголошують на внесенні змін до цих визначень. Так, Т.Б.Басова вважає, що публічними службовими слід визнавати: а) представників влади; б) осіб, які виконують у зв'язку із займаною посадою управлінські чи контрольно-наглядові функції в державних органах, органах місцевого самоврядування, державних і муніципальних установах, а також у Збройних Силах Російської Федерації, інших військах і військових формуваннях Російської Федерації [9, с.396].

Цікавим є і те, що деякі автори пропонують визнавати службовими особами керівників підприємств зі змішаною формою власності, якщо частка державного (муніципального) капіталу є переважаючою. Таке розуміння потребує більш детального вивчення, оскільки є доволі спірним та дискусійним.

Зокрема, І.Ю. Зейкан вважає, що доцільніше використовувати термін не «службова особа», а «посадова особа» стосовно спеціального суб'єкта злочину, передбаченого ст.364 Кримінального кодексу України [35, с.119], тому що у ст.19 Конституції України зазначено: органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, і цією посадовою особою вважати особу, яка постійно або тимчасово виконує функції представника влади, а також особу, котра постійно або тимчасово виконує управлінські функції в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях державної форми власності або з переважною її часткою, за посадою або спеціальним повноваженням [47].

В свою чергу, О.Я.Светлов та С.В.Трофімов зазначали, даний підхід не є актуальним, оскільки він не базується на чинному законодавстві,

відповідно до якого усі підприємства, незалежно від форми власності, мають рівні правові умови для своєї діяльності [108, с.439].

На думку І.Ю. Зейкана, службовими особами слід вважати тих, хто постійно або тимчасово здійснює функції представників влади, а також службовців органів законодавчої, виконавчої, судової влади і місцевого самоврядування, котрі за посадою чи за спеціальним повноваженням виконують публічно-правові функції державної влади та управління, а також осіб, які постійно або тимчасово на підприємствах, в установах, організаціях з переважною часткою майна виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки [35, с.119].

Відповідно до ч.1 ст.9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [47].

Доволі влучне визначення «публічної посадової особи» міститься і у конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, яка прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року, яка у ст.8, ст.9 містить термін «публічна посадова особа». Так, згідно цієї Конвенції «публічною посадовою особою» є публічна посадова особа або особа, що надає будь-яку публічну послугу, як це визначається внутрішнім законодавством Держави-учасниці, в якій ця особа виконує такі функції, і як це застосовується в кримінальному законодавстві цієї Держави-учасниці [44].

Ще одним значним кроком у визначенні поняття «посадова особа» стала ратифікація Законами України 18 жовтня 2006 року Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27 січня 1999 року та Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 року.

Зокрема, ст.1, 2, 3, 5, 9, 11, 17, 21, 36 Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією містять поняття «посадова особа». Більш того, у ст.1 цієї Конвенції зазначається, що поняття «посадова особа»

тлумачиться у національному законодавстві та у кримінальному праві держави, де відповідна особа виконує такі функції за змістом визначення «державний службовець» чи «публічна посадова особа» [53].

В свою чергу, ст. 8, 12, 15, 17, 18, 19, 20, 30, 38, 52 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції містить поняття «державна посадова особа», «іноземна державна посадова особа», «посадова особа міжнародної організації». Більш того, ст.2 даної Конвенції дає вичерпне поняття «державна посадова особа» і являє собою: а) будь-яку особу, яка обіймає посаду в законодавчому, виконавчому, адміністративному або судовому органі Держави-учасниці, яку призначено чи обрано, праця якої оплачувана чи не оплачувана, незалежно від старшинства; б) будь-яку іншу особу, яка виконує будь-яку державну функцію, зокрема для державного органу або державного підприємства, або надає будь-яку державну послугу, як це визначається у внутрішньому праві Держави-учасниці і як це застосовується у відповідній галузі правового регулювання цієї Держави-учасниці; в) будь-яку іншу особу, що визначається як державна посадова особа» у внутрішньому праві Держави-учасниці [43].

Проте, існує і інше визначення «державної посадової особи», що використовується у випадках, передбачених главою II цієї Конвенції. Так, «державна посадова особа» може означати будь-яку особу, яка виконує будь-яку державну функцію або надає будь-яку державну послугу, як це визначається у внутрішньому праві Держави-учасниці і як це застосовується у відповідній галузі правового регулювання цієї Держави-учасниці; г) «іноземна державна посадова особа» означає будь-яку особу, яка обіймає посаду в законодавчому, виконавчому, адміністративному або судовому органі зарубіжної країни, яку призначено чи обрано; а також будь-яку особу, яка здійснює державні функції для зарубіжної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства; д) «посадова особа міжнародної організації» означає співробітника міжнародної організації чи будь-яку особу, яка уповноважена такою організацією діяти від її імені [43].

Ще одним кроком для більш чіткого розмежування понять стало прийняття 12 грудня 2006 року постанови Верховної Ради України «Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення». Зокрема, цим проектом було передбачено два різних визначення поняття «службова особа» для Кримінального кодексу України.

Так, ч.3 ст.18 Кримінального кодексу України вказує, що службовою особою, за винятками, передбаченими Кримінальним кодексом України, є особа, яка постійно чи тимчасово здійснює функції представника влади, а також обіймає постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посаду, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконує такі обов'язки за спеціальним повноваженням [52].

Також необхідно зазначити, що і ч.4 ст.18 Кримінального кодексу України вказує, що службовою особою також визнається особа, яка виконує обов'язки, зазначені в частині третій цієї статті у будь-якій іншій державі чи міжнародній організації [52]. Проте, слід відмітити, що службова особа є одним із видів спеціального суб'єкта злочину, проте тут не передбачено дефініції інших спеціальних суб'єктів злочину.

Ще одне визначення службової особи у Кримінальному кодексі України міститься у п.1 примітки до ст.364 «Зловживання владою або службовим становищем». Так, службовими особами, у статтях 364, 365, 368, 368-5, 369 Кримінального кодексу України є особи, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також постійно чи тимчасово обіймають в юридичних особах, у статутному фонді яких державна частка становить 50 або більше відсотків, посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням. Службовими особами також визнаються особи, які виконують обов'язки

зазначені у п.1 цієї примітки, у будь-якій іншій державі чи міжнародній організації [52].

Тому, підсумовуючи, можна зробити висновок, що зміст поняття «службова особа» є широким, включає в себе багато специфічних рис. Також варто зазначити, що визначення «службова особа» поширюється на всі норми Кримінального кодексу України, у яких передбачено вчинення злочину службовою особою.

Що ж до визначення поняття «службова особа», що міститься в чинному Кримінальному кодексі України, то воно є доволі прийнятним, містить ряд специфічних ознак, вказує на відповідні види обов'язків та зв'язок діяльності службової особи із відповідною юридичною особою.

Більш того, необхідно законодавчо розділити поняття «службова особа» і визначення «представник влади». Так, зокрема, слід виділити поняття «представник влади» як самостійне кримінально-правове поняття, а не як складову поняття «службова особа», виділити його специфічні ознаки і особливості розмежування.

1.3 Правові гарантії службової особи в кримінальному праві

Україна є демократичною, соціальною і правовою державою, де людина, її життя, здоров'я, честь, гідність права і безпека є найвищою цінністю. Тому, забезпечення захисту цих цінностей є головною метою держави. Так як наша держава є демократичною, то верховна влада належить народу, про що й прямо свідчить Основний Закон. Так, згідно зі ст.5 Конституції України, носієм влади в Україні є народ [47], тому права і свободи людини і громадянина гарантуються державою.

Проте, не зважаючи на проголошення людини найвищою соціальною цінністю та закріплення у Конституції її основних прав та свобод, без реальних гарантій здійснення цих прав, ці права і свободи можуть не мати ніякого практичного втілення.

Цікавим прикладом є Французька Декларація прав людини та громадянина 1789 року, де у ст.16 було записано: «Суспільство, у якому не забезпечуються гарантії прав та відсутній поділ влади, не має конституції» [42]. Це свідчить про те, що існує необхідність реального забезпечення правових гарантій не тільки в теорії, але й на практиці. Недостатнє практичне втілення цих гарантій породжує виникнення проблем у їх виконанні, зокрема, у сфері кримінально-процесуальної діяльності.

Так, ч.2 ст.3 Конституції України містить положення, відповідно до якого «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави», а «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [47]. Це питання є особливо актуальним у галузі кримінально-процесуальних відносин, оскільки тут існують та мають прояв обмеження конституційних прав та свобод громадян, де держава застосовує примус задля виконання приписів чинного законодавства. До заходів примусу можна віднести затримання, тримання під вартою, відсторонення від посади тощо.

Проте, жодні права не можуть реально існувати без забезпечення їх практичного втілення. Саме тому існують законодавчо закріплені положення, що включають в себе норми, принципи та вимоги, що забезпечують практичну реалізацію цих вимог. Більш того, саме завдяки процесуальним гарантіям забезпечується можливість дотримання законності та правосуддя по відношенню до громадянина.

Як влучно зазначає Л.М. Лобойко, гарантії прав та інтересів особи разом із гарантіями ефективної діяльності органів, які ведуть кримінальний процес, у своїй сукупності утворюють засоби ефективного функціонування кримінального процесу в цілому [65, с.38-39]. Проте, необхідно зазначити, що навіть існування певних процесуальних гарантій не дозволяє особі уникнути покарання за скоєння протиправного діяння. Навпаки, завданням кримінального провадження, переліченим у ст.2 Кримінального процесуального кодексу України, повністю відповідає суворе дотримання

цих гарантій.

Оскільки дотримання гарантій та їх ефективність в більшій мірі залежить від рівня розвитку демократичних інститутів, стану економіки, політичної системи, наявності дієвих механізмів реалізації законодавства, практичного втілення цих законів, правової культури та рівня правової свідомості громадян. Це свідчить про те, що гарантії є явищем системним та комплексним, тому необхідно розуміти дане поняття у найширшому аспекті.

Повертаючись до теми дослідження, слід відмітити, що службова особа є одним із різновидів спеціального суб'єкта злочину. Останнім, відповідно до ч.2 ст.18 Кримінального кодексу України, є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа [47]. Тому, можна вважати, що у кримінальному праві службова особа апріорі має ті ж гарантії, які передбачені для всіх осіб.

На жаль, серед науковців немає єдиного погляду щодо розуміння та видів гарантій.

В.М. Корнуков, виводячи поняття гарантії, зазначав: «все те, що тією чи іншою мірою сприяє досягненню певних результатів або забезпечує певний стан, може бути розцінене як гарантія відповідної діяльності або стану, тому що сприяє діяльності, захищає стан, тобто гарантує їх. Загальне поняття гарантії часто доволі умовне і, якщо так можна висловитися, рухливе, оскільки те, що в одному випадку виступає гарантією, в іншому випадку не є такою» [49, с.59].

Якщо ж розглядати гарантію у загальному розумінні, то гарантією є засоби реалізації прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, що встановлені державою і є об'єктивною умовою існування демократичного суспільства.

В.О. Кучинський, роблячи акцент саме на політичній природі юридичних гарантій, визначав їх як певну сукупність уставлених державою спеціальних юридичних засобів, що забезпечують захист прав і законних

інтересів людини та громадянина та їх беззаперечну реалізацію [62, с.46]. Так, права особи, так і сама особа в системі державних цінностей, є найвищою соціальною цінністю.

Якщо ж брати до уваги теорію, то у теорії права під гарантіями прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина розуміється система соціально-економічних, моральних, політичних та юридичних умов, засобів та способів, що забезпечують їхню фактичну реалізацію, охорону і надійний захист [76, с.13-14].

Оскільки ряд гарантій є доволі широким, то необхідним є їх класифікація по певним критеріям.

Так, за призначенням виділяють гарантії реалізації, охорони та захисту; за галузевою належністю – конституційно-правові, адміністративно-правові, кримінально-правові, кримінально-процесуальні та інші; за сферою дії – внутрішньодержавні (національні) та міжнародні; за способом викладу – прості, складні та змішані; залежно від правового статусу особистості: а) загальні гарантії, які закріплені конституційно та поширюються на всіх суб'єктів суспільних відносин однаковою мірою; б) родові, що сприяють захисту інтересів певних категорій громадян; в) спеціальні (галузеві), які гарантують права та свободи суб'єктів у певній сфері діяльності та закріплені галузевим законодавством; г) індивідуальні – як фактори організаційного, процесуального, матеріального та правового характеру, що забезпечують реалізацію прав особи у конкретних життєвих обставинах на основі закону [118, с.275—282].

Доволі часто використовується і класифікація за характером гарантій. Так, гарантії поділяють на:

- а) норми та принципи матеріального і процесуального права, що у процесі реалізації забезпечують реальність прав та свобод людини;
- б) судовий захист порушених прав і свобод та можливість їх судового поновлення;

в) контроль за дотриманням законодавчими, виконавчими та судовими органами положень Конституції про права та свободи людини і громадянина;

г) відповідальність за порушення прав та свобод людини, що поширюється на всіх суб'єктів права без винятку [118, с.282].

Цікавим є і поділ гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження за змістом на загальні (соціально-економічні, політичні, ідеологічні) та юридичні (правові).

Так, наприклад, соціально-економічні гарантії свідчать про наявність у держави ресурсів для провадження своєї діяльності. Проте, на жаль, економічні гарантії на сьогоднішній час є доволі слабкою стороною та не виконуються в повній мірі.

В свою чергу, політичні гарантії мають на меті встановити рівність громадян перед законом та судом незалежно від їх походження, національності, релігійних переконань, рівня освіти чи культури, політичних поглядів та уподобань тощо.

Ідеологічні гарантії існують задля забезпечення першочергового захисту загальнолюдських цінностей, пріоритетності визнання людини або особи – учасника процесу, а також її прав та свобод найвищою цінністю.

Особливий інтерес становлять юридичні (правові) гарантії, що являють собою систему юридичних важелів, що забезпечують реалізацію, охорону та захист суб'єктивних прав особи [11].

Так, можна стверджувати, що основною ознакою гарантій є їх цільова спрямованість на повне, всебічне забезпечення прав і свобод людини за допомогою юридичних засобів та норм права.

Що ж до юридичних засобів захисту прав людини, то цікавою є позиція О.І. Наливайка, який вважає, що ними є матеріально-правові та процесуальні норми і процедури, які використовуються юрисдикційними органами на вимогу уповноваженої особи для примусового відновлення її порушеного (оскарженого) права [76, с.11]. Завдяки ним встановлюється безпосередні права людини і громадянина та загальні положення форми процесу.

Варто зробити акцент на тому, що найбільш поширеною є класифікація поділу на конституційні та галузеві гарантії (кримінально-правові, кримінально-процесуальні, цивільно-процесуальні тощо).

Наприклад, В.М. Чхіквдзе під правовими гарантіями розуміє розгорнуту систему інститутів та норм матеріального чи процесуального права [130, с.264-267].

Дещо іншою є позиція П.М. Рабіновича, який вважає, що правові гарантії – це певні норми права, правозастосовна діяльність та індивідуальні юридичні акти, якими ця діяльність фіксується [100, с.237].

Тому, можна вважати, що правові гарантії функціонують як сукупність будь-яких явищ або процесів, що існують на основі норм права та є гарантом дотримання прав та інтересів як з боку держави, так і з боку громадян.

Зокрема, наприклад, Е.Ф. Куцова вказує, що гарантії прав та інтересів особи являють собою систему різноманітних передбачених кримінально-процесуальним законом засобів, які реалізуються у правозастосовній діяльності суду, прокурора, слідчого, захисника, а також інших учасників кримінального процесу, завдяки чому у сукупності з іншими видами гарантій у процесі цієї діяльності забезпечуються права та інтереси особи у кримінальному провадженні [61, с.19].

Тому, можна стверджувати, що гарантії носять системний характер гарантій, оскільки тісно пов'язані між собою та знаходяться у тісній взаємодії.

Варто також звернути увагу, що забезпечення прав учасників кримінального провадження забезпечується системно, тобто діють як загальні гарантії, так і юридичні, оскільки лише система гарантій у комплексі здатна на повне, всебічне дотримання прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення рівності та законності.

Проте, на жаль, навіть не зважаючи на за законодавче закріплення, забезпечення прав громадянина знаходиться на доволі низькому рівні. На це впливає ряд факторів: організаційна робота органів державної влади,

правосвідомість та правова культура, прозорість та ясність законодавства.

Більш того, існує ще одна класифікація юридичних гарантій, за якою виділяють нормативно-правові та інституційні гарантії. Зокрема, до нормативно-правових гарантій відносять норми-принципи матеріального і процесуального характеру, юридичні обов'язки, юридична відповідальність тощо, а до інституційних – наявність інституту влади (державних органів та посадових осіб), що є гарантом виконання приписів закону [73, с.42].

Не слід нехтувати і юридичними гарантіями, оскільки вони є основними. Як вдало підкреслює О.С. Мордовець, гарантії законодавчо закріплюються лише завдяки юридичній формі й організаційним зусиллям держави і суспільства [118, с.287].

Окремої уваги заслуговують і процесуальні гарантії. Зокрема, прийнятий 13 квітня 2012 року новий Кримінальний процесуальний кодекс України, що включає в себе положення, спрямовані на забезпечення прав людини і громадянина, дотримання демократичних засад кримінального провадження, реалізацію та дотримання прав людини, законності на неупередженості кримінального судочинства.

Як основні види гарантій І.І. Циліорик виділяє такі: процесуальні норми, закріплені у них права та обов'язки учасників кримінального провадження; принципи судочинства, які закріплені в правових нормах; кримінально-процесуальна форма. Так, однією з найбільш важливих процесуальних гарантій є кримінально-процесуальна форма, під якою розуміється «сукупність процесуальних умов провадження щодо кримінальної справи загалом і кожної слідчої або судової дії» [118, с.287].

Проте, не зважаючи на засади повної рівності усіх перед законом, Конституція України містить і певний відступ від цих положень – правовий імунітет. Взагалі, поняття «імунітет» (лат. «*imunitas*») перекладається як «звільнення», «свобода», «незалежність» [110, с.254].

Так, у Конституції України правовий імунітет закріплений у виді особливого порядку притягнення до відповідальності Президента України,

народних депутатів України, суддів, у тому числі суддів Конституційного Суду України (ст.80, ч.1 ст.105, ч.1 ст.126, ч.1 ст.149 Конституції України). Зокрема, народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп; Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень; незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України. Без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину; незалежність і недоторканність судді Конституційного Суду України гарантуються Конституцією і законами України. Вплив на суддю Конституційного Суду України у будь-який спосіб забороняється. Без згоди Конституційного Суду України суддю Конституційного Суду України не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину [47].

Проте, важливим кроком у досягненні рівності стало те, що Законом України від 03.09.2019 № 27-IX «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» було внесено зміни до статті 80 Конституції України та виключено положення щодо депутатського імунітету. Тому, подальше їх згадування у роботі має виключно ретроспективне значення.

Слід зазначити, що депутатський імунітет носить правовий характер і має слугувати публічним інтересам та має бути суспільно корисним і направленим на виконання важливих державних функцій в інтересах усіх членів суспільства [120, с.23].

Говорячи про депутатський імунітет, необхідно зазначити і поняття «недоторканність». Варто звернути увагу, що на законодавчому рівні чітко це

поняття не закріплене, проте включає в себе дві складові: індемнітет та імунітет.

Так, під індемнітетом розуміється, що народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп (ч.2 ст.80 Конституції України) [47].

Проте, якщо звернутися до визначення цього поняття у Великому юридичному словнику, то під індемнітетом розуміється ще й винагорода депутатів за парламентську діяльність, що включає покриття витрат на резиденцію, переписку, відрядження тощо [11, с.226].

Так, сам депутатський імунітет, згідно з ч.3 ст.80 Основного Закону України означав, що народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані [47].

Цікавим є і той факт, що Закон України «Про статус народного депутата України», який був прийнятий 17 листопада 1992 р., більш широко трактував депутатський імунітет, ніж Конституція. Зокрема, у ст.27 Закону наголошувалося, що народний депутат України, окрім свободи від кримінальної відповідальності, арешту і затримання, додатково наділений імунітетом щодо огляду особистих речей і багажу, транспорту, жилого чи службового приміщення, а також таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та інших заходів, що обмежують права і свободи народного депутата [97].

Якщо ж брати під розгляд сучасний стан, то на сьогоднішній момент, ч.2 зазначеної статті зазначає, що особливості початку досудового розслідування щодо народного депутата України, повідомлення про підозру, затримання, обрання щодо нього запобіжного заходу, проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій визначаються Кримінальним процесуальним кодексом України [97].

Так, наприклад, в абз.2 ч.5 ст.36 Кримінального процесуального кодексу України зазначено, що забороняється доручати здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення, вчиненого народним депутатом України, іншим органам досудового розслідування, крім Національного антикорупційного бюро України та центрального апарату Державного бюро розслідувань відповідно до їх підслідності, визначеної цим Кодексом [57].

Тож, можна зробити висновок, що гарантії забезпечення прав і свобод людини носять системний характер і перебувають у тісному і нерозривному зв'язку та є взаємозалежними і взаємопов'язаними. Так, процесуальні гарантії втілюються в реальність шляхом виконання матеріальних гарантій, функціонування інституційно-організаційних гарантій залежить від матеріальних та процесуальних гарантій. В свою чергу, загальні та галузеві гарантії нерозривно пов'язані та взаємодоповнюють один одного, створюючи єдину систему гарантій, щоб забезпечити максимально сприятливі умови для реального захисту прав та чіткого функціонування основних механізмів державного ладу.

Висновки до Розділу 1

Розглядаючи питання стану дослідження поняття службової особи в кримінально-правовій літературі можна констатувати, що питання щодо стану дослідження поняття службової особи в кримінально-правовій літературі є доволі дискусійним та потребує більш ґрунтового аналізу. Проте, варто також відзначити, що напрацювання науковців дають можливість здійснити теоретичне розмежування поняття «службова особа» та виокремити певні його ознаки, риси та особливості.

У кримінальному законодавстві України визначення поняття «службової особи» дається у ст.18 Кримінального кодексу України.

Більш деталізовано розкрито це питання в постанові Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. «Про судову практику у справах про хабарництво».

Слід також відмітити, що визначення поняття службової особи також міститься у примітках 1,2 до ст.364 Кримінального кодексу України. У згаданих примітках дається визначення поняття службової особи, що є застосовним до ст.364, 368, 368-5, 369 Кримінального кодексу України.

Аналізуючи законодавчі дефініції, можна зробити висновок, що зміст поняття «службова особа» є широким, включає в себе багато специфічних рис. Також варто зазначити, що визначення «службова особа» поширюється на всі норми Кримінального кодексу України, у яких передбачено вчинення злочину службовою особою.

Що ж до визначення поняття «службова особа», що міститься в чинному Кримінальному кодексі України, то воно є доволі прийнятним, містить ряд специфічних ознак, вказує на відповідні види обов'язків та зв'язок діяльності службової особи із відповідною юридичною особою.

Більш того, необхідно законодавчо розділити поняття «службова особа» і «представник влади». Так, зокрема, слід виділити поняття «представник влади» як самостійне кримінально-правове поняття, а не як складову поняття «службова особа», виділити його специфічні ознаки і особливості розмежування.

У теорії права під гарантіями прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина розуміють систему соціально-економічних, моральних, політичних та юридичних умов, засобів та способів, що забезпечують їхню фактичну реалізацію, охорону і надійний захист. При цьому, як правило, за основу береться розподіл гарантій на загальні (соціально-економічні, політичні, ідеологічні) та юридичні (правові).

Соціально-економічні гарантії забезпечення прав учасників кримінального провадження є тією матеріальною базою, яка робить законного інтересу, незалежно від матеріального стану цієї особи, конкретних правоохоронних чи будь-яких інших органів або навіть держави у цілому. До них належить наявність у держави ресурсів для оплати передбаченої законом безкоштовної правової допомоги; наявність засобів для

проведення усіх необхідних слідчих дій, проведення експертиз, відшкодування витрат, пов'язаних із викликами свідків; наявність достатньої кількості працівників судових та правоохоронних органів для швидкого вирішення справ із дотриманням процесуальних строків; наявність таких, що відповідають міжнародно-визнаним стандартам, слідчих ізоляторів, ізоляторів тимчасового тримання тощо.

Юридичні гарантії – це сукупність правових норм, що визначають обсяг прав, свобод та обов'язків громадян та встановлюють засоби їх реалізації і охорони від будь-яких порушень.

До переліку юридичних гарантій включають закріплені нормами права засоби нагляду та контролю для виявлення випадків правопорушень; заходи правової охорони; заходи юридичної відповідальності; запобіжні заходи та інші правоохоронні заходи; заходи профілактики та попередження правопорушень тощо.

РОЗДІЛ 2. СЛУЖБОВА ОСОБА ЯК'ЄКТ ЗЛОЧИНУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

2.1 Ознаки службової особи як суб'єкта злочину в кримінальному праві України

Із положень кримінально-правової теорії нам відомо, що суб'єкт злочину в кримінальному законодавстві являє собою один із обов'язкових елементів його складу, який, в свою чергу, має певну сукупність ознак. Відсутність будь-якої з ознак загального, а для спеціального – ознак спеціального суб'єкта злочину виключає склад конкретного злочинного діяння й застосування до особи покарання.

Зокрема, Андрушко П.П. зазначив, що, службова особа як суб'єкт злочину характеризується ознакою всезагальності, будучи одним із різновидів спеціального суб'єкта, а це означає, що будь-який видовий об'єкт, як він визначається в окремих главах кримінального закону, може постраждати від злочинних дій цього суб'єкта, завжди здійснюваних у рамках специфічних для нього форм [2, с.405-409].

Це вказує на те, що дане питання є вкрай спірним, має негативний вплив на державний апарат та потребує доопрацювання, задля того, щоб у органів правосуддя було сформовано вірне, однакове й повне розуміння поняття «службова особа». Саме ж поняття «службова особа» досить повно розкривається саме через його ознаки, що прямо вказують на зміст цього поняття.

Саме застосування єдиної дефініції того чи іншого поняття – це шлях до ясності, зрозумілості нормативного акта. Звичайно, жодне з визначень не відображає предмет повністю, оскільки воно вміщує в себе тільки істотні ознаки, тим самим залишаючи поза зором інші властиві предметові ознаки, що можуть служити відмежувальними, тим самим виокремлюючи їх від подібних термінів.

Проте, в той же час сукупність цих істотних ознак має бути достатньою для реалізації двох гносеологічних завдань: з'ясування властивостей предмета та відмежування його від інших суміжних предметів чи явищ [129, с.28].

Як влучно зазначають Л.П. Брич та В.О. Навроцький, саме поняття «службова особа» – це одне з сталих понять у кримінальному праві, а це означає, що його зміст однаково поширюється на всі норми Кримінального кодексу України, у яких передбачено вчинення злочину службовою особою, а не лише на злочини, що розміщені у Розділі XVII «Злочини у сфері службової діяльності» [74; с.59].

В.С. Орлов вбачає рішення цього питання у тому, що якщо буде підтримуватися тенденція різного розуміння службової особи у всіх галузях права, то це взагалі заперечує єдність всієї системи права. Варто розуміти, що система права єдина тоді, коли в єдиній системі не може бути різного тлумачення інститутів і понять. Проте, це не означає, що вчені різних галузей права взагалі не мають вивчати специфічні сторони загальних понять відповідно до особливостей і завдань саме конкретної галузі права, взятої окремо [82, с.143].

Проте, більшість науковців наголошують, що розробка такого визначення «службова особа», яке б стало загальним для всіх галузей права, не є можливим.

Так, одна група вчених-криміналістів визначають спеціальними суб'єктами лише тих осіб, що мають не лише загальні властивості всіх суб'єктів злочину (осудність та вік), але і розкриваються через додаткові, лише їм властиві якості [82, с.138]. Дане визначення дає нам змогу зробити акцент на відмежуванні загального та спеціального суб'єкта злочину, оскільки наявні певні додаткові ознаки.

Проте друга група вчених стверджують, що спеціальним суб'єктом є особа, що має певні особливості, що передбачені в диспозиції відповідної норми Кримінального кодексу [16, с.8; 71, с.54].

Третя група науковців наголошує, що спеціальним суб'єктом може вважатися лише особа, яка, крім необхідних ознак суб'єкта (осудність і вік), повинна мати ще і особливі додаткові ознаки, що обмежують або унеможливають можливість притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб за вчинений злочин [83, с.82; 127, с.8]. Проте дане визначення не передбачає, що ознаки спеціального суб'єкта злочину мають бути передбачені у кримінальному законодавстві.

Отже, стосовно змісту ознак, які характеризують спеціальний суб'єкт злочину, існувала велика кількість напрацювань, проте жодне з них не було систематизовано, але вони використовували класифікацію, в якій характеризували: 1) правовий стан суб'єкта; 2) професію або діяльність суб'єкта; 3) взаємовідносини винного з потерпілим; 4) фізичні властивості особи винного [26, с.90-91].

Особа є службовою не тільки тоді, коли вона здійснює відповідні функції чи виконує обов'язки постійно, а й тоді, коли робить це тимчасово або за спеціальним повноваженням, за умови, що зазначені функції чи обов'язки покладені на неї правомочним органом або правомочною службовою особою [26, с.91].

Службова особа характеризується двома групами взаємопов'язаних ознак. Зокрема, перша група ознак характеризує повноваження особи – коло дій, пов'язане з її функціональними обов'язками (виконання владних, організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій), через вчинення яких особа визнається службовою [50, с.37-38]. Така група ознак називається функціональною.

В свою чергу, друга група ознак відображає приналежність особи внаслідок займаної посади чи наділення відповідними функціями тимчасово чи за спеціальним повноваженням до певного органу, підприємства, установи, організації (органу державної влади чи місцевого самоврядування, державного чи комунального підприємства, установи чи організації) [50, с.37-38]. Така група ознак називається посадовою.

Для того, щоб особа визнавалася службовою, необхідне саме поєднання двох цих складових. Так, наявність лише посадової ознаки не може бути підставою для визнання особи службовою, а відсутність у особи функціональної ознаки свідчить про неможливість визнання особи службовою.

В свою чергу, до функціональних ознак службової особи належать функції представників влади та місцевого самоврядування, організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції [50, с.37-38].

Слід також зауважити, що окремо у примітках 1,2 до ст.364 є перелік осіб, які займають посади на державних чи комунальних підприємствах. Так, «державні чи комунальні підприємства» мають певні ознаки. Зокрема, такими є юридичні особи, у статутному фонді яких відповідно державна чи комунальна частка перевищує 50 відсотків або становить величину, що забезпечує державі чи територіальній громаді право вирішального впливу на господарську діяльність такого підприємства [52].

Цікавим є і той факт, що визначення «службова особа» у примітці до ст.364 КК, розкриває функціональні ознаки службової особи не лише з точки зору виконання функцій представника влади чи місцевого самоврядування, а й з точки зору виконання нею організаційно-розпорядчих та/чи адміністративно-господарських функцій. Так, ці функції особа може здійснювати як альтернативно, так і одночасно (крім випадку поєднання функцій представника влади та представника місцевого самоврядування), наприклад, бути одночасно представником влади та уповноваженим виконувати адміністративно-господарські чи/та організаційно-розпорядчі функції.

Проте, зміст організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій не розкривається у кримінальному законодавстві, проте розкривається через теорію кримінального та судову практику (абз.3, 4 п.1 ППВСУ № 5) [98].

Також доволі дискусійним є і питання визначення поняття «службова

особа, яка займає особливо відповідальне становище». Так, у примітці 3 ст.368 Кримінального кодексу України вказується, що службовими особами, які займають особливо відповідальне становище, є: Президент України, Прем'єр-міністр України, члени Кабінету Міністрів України, перші заступники та заступники міністрів, члени Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольного комітету України, Голова Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Голова Фонду державного майна України, його перший заступник та заступники, члени Центральної виборчої комісії, народні депутати України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Директор Національного антикорупційного бюро України, Генеральний прокурор, його перший заступник та заступники, Голова Конституційного Суду України, його заступники та судді Конституційного Суду України, Голова Верховного Суду України, його перший заступник, заступники та судді Верховного Суду України, голови вищих спеціалізованих судів, їх заступники та судді вищих спеціалізованих судів, Голова Національного банку України, його перший заступник та заступники, Секретар Ради національної безпеки і оборони України, його перший заступник та заступники, Постійний Представник Президента України в Автономній Республіці Крим, його перший заступник та заступники, радники та помічники Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України; 2) особи, посади яких згідно із статтею 6 Закону України "Про державну службу" належать до категорії "А"; 3) особи, посади яких згідно із статтею 14 Закону України "Про службу в органах місцевого самоврядування" віднесені до першої та другої категорій посад в органах місцевого самоврядування [52].

На нашу думку, саме від оптимальної діяльності вказаних службових осіб, тобто тих, які займають особливо відповідальне становище, вирішальною мірою залежить стабільність державного устрою і суспільного

ладу. У теорії кримінального права справедливою є теза, що посягання службових осіб мають підвищений ступінь суспільної небезпеки порівняно із діями загальних суб'єктів злочину.

Так як службові особи, які займають особливо відповідальне становище мають широкий обсяг повноважень, то і зловживання цими повноваженнями можуть мати істотні наслідки для державного ладу. Тож, до таких осіб, які займають особливо відповідальне становище, застосовується і більш сувора кримінальна відповідальність. Проте, слід зазначити, що кримінальна відповідальність таких службових осіб повинна диференціюватися залежно від змісту їхніх повноважень.

Таким чином, для повного і всебічного дослідження поняття «службова особа, яка займає особливо відповідальне становище», слід висвітлити та окреслити суттєві риси та ознаки такої службової особи, що визначені в чинному Кримінальному кодексу України.

Службова особа, яка займає особливо відповідальне становище, є спеціальним суб'єктом злочину, а отже має і певні властиві ознаки. Серед них – насамперед ті, що характеризують і загальний суб'єкт злочину. Це ознаки, що вказують на те, що такий суб'єкт є фізичною особою, є осудним та досягнув віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Проте, тут слід і вказати, що спеціальному суб'єкту злочину, окрім загальних ознак, притаманні певні особливості, властиві певній категорії осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння.

Так, службовій особі, яка займає особливо відповідальне становище, властива і низка характерних ознак, що не лише вказують на відмінність її від загального суб'єкта злочину, а й виражають особливості цього різновиду спеціального суб'єкта злочину порівняно з іншими. Ці ознаки стосуються функцій та обов'язків, що виконує службова особа, а також її зв'язку із підприємствами, установами чи організаціями, від імені яких вона наразі діє.

Як вже зазначалось, ці ознаки умовно поділяються на «функціональні» та «посадові». Так, до функціональних ознак, можна віднести такі:

здійснення функцій представника влади, зв'язок з діяльністю підприємства установи чи організації, місце здійснення обов'язків службової особи. В свою чергу, до посадових ознак службової особи можна віднести такі ознаки, як здійснення зазначених функцій та обов'язків постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням.

Необхідно також наголосити, що поняття представника влади не є тотожним поняттю службової особи і має ряд специфічних відмінностей. Проте, навіть не зважаючи на це, кримінальне законодавство не виокремлює жодних відмінностей у статусі «представник влади» і «службова особа».

Зокрема, представники влади мають право застосовувати примусові заходи, обов'язкові для виконання фізичними та юридичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглих.

В свою чергу, у теорії кримінального права визначається, що до представників влади належать особи, повноваження яких поширюються на осіб, які перебувають поза даною системою органів влади чи управління, тобто не підпорядковані їм у службовому відношенні, а їхні дії не зв'язані рамками певного відомства, системи [68, с.98].

Так, щоб зрозуміти, чи є той чи інший працівник державного органу представником влади, необхідно проаналізувати його повноваження відповідно до чинного законодавства. Зокрема, працівник державного органу є представником влади, якщо він здійснює функції публічної влади (державної влади та місцевого самоврядування).

Ще однією ознакою є те, що для визнання особи службовою не має значення, постійно чи тимчасово вона обіймала свою посаду, була призначена на цю посаду чи обрана, працювала безоплатно чи за заробітну плату. Тому, службовими особами, які постійно здійснюють функції представників влади, а також постійно обіймають на підприємствах, установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, вважаються особи, перебування яких на посаді не обмежується певним строком, а

службовими особами, які тимчасово здійснюють такі функції, а також тимчасово обіймають такі посади, пов'язані з виконанням відповідних обов'язків, – особи, перебування яких на посаді обмежується певним строком [68, с.99].

Таким чином, слід відмітити, що вказівка на час має неабияке значення, оскільки неприпустимим є визнання особи службовою ще до того, як вона одержить цей статус, або ж після того, як вона перестане бути спеціальним суб'єктом злочину. Більш того, неправильне визначення цього питання може призвести до виникнення помилок у кваліфікації злочинів, притягнення до кримінальної відповідальності невинних тощо.

Як вже було наголошено, службовими особами, які займають особливо відповідальне становище, є особи, які обіймають постійно чи тимчасово певні, конкретні посади, пов'язані з виконанням відповідних обов'язків. Тому, щоб зрозуміти поняття «службова особа, яка займає особливо відповідальне становище», необхідно проаналізувати чинне кримінальне законодавство, відповідно до якого вказані службові особи займають «ключові» посади в органах державної влади та місцевого самоврядування.

Так, відповідно до Конституції України, носієм суверенітету та єдиним джерелом влади є народ, який здійснює її безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування [47]. Звичайно, вони різняться між собою і мають ряд відмінностей за порядком утворення, за складом і структурою, за цілями та завданнями, за формами й методами діяльності, за характером і видами правових актів, які видаються органами, що входять до складу відповідної системи, однак вони мають і дещо спільне – це органи єдиної публічної влади, джерелом якої є народ.

Тож, можна зробити висновок, що службові особи, які займають особливо відповідальне становище, є спеціальним суб'єктом злочину, що має всі ознаки, визначені в ч.1 ст.18 Кримінального кодексу України, але також мають і ряд спеціальних ознак. Ці ознаки також визначаються в окремих нормативно-правових актах, зокрема у Законі України «Про державну

службу» та Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування», які виступають допоміжним аспектом для визначення спеціального суб'єкта. Це свідчить про те, що інші галузі законодавства містять принципово важливі положення, які не тільки доповнюють норми кримінального права, а й безпосередньо впливають на їх зміст, вносячи ясність та зрозумілість у кримінальне законодавство.

2.2 Загальні та спеціальні ознаки службової особи в кримінальному праві України

Як відомо, службова особа являє собою спеціальний суб'єкт злочину. Але, навіть не беручи до уваги те, що термін «спеціальний суб'єкт злочину» зафіксований у національному кримінальному законодавстві і його визначення у кримінально-правовій теорії є сталим, дискусії, пов'язані з даною тематикою продовжують виникати й понині. Більш за все ці питання пов'язані із визначенням ознак спеціального суб'єкта злочину, їх розподілення на загальні та спеціальні, зміст ознак суб'єкта злочину тощо. Актуальність дослідження даної тематики та висвітлення ряду дискусій щодо ознак службової особи в кримінальному праві та вдосконалення законодавства у частині кримінальної відповідальності спеціальних суб'єктів є одним із шляхів на євроінтеграцію і на глобалізацію українського кримінального законодавства.

Звичайно, питання що поняття «суб'єкт злочину» та його ознак вже вивчалось вченими-криміналістами, проте при дослідженні його ознак, особливу увагу слід приділяти так званим «ознакам загального суб'єкта злочину», оскільки їх зміст має свої специфічні особливості, що стосуються суб'єкта службової особи.

Таким чином, службовій особі як спеціальному суб'єктові складу злочину властиві певні ознаки, що характеризують загального суб'єкта складу злочину. Цими ознаками є фізична особа, осудність та досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Більш того,

з'ясування ознак службової особи має на меті визначення змісту цих загальних ознак, оцінки їх щодо наявності специфіки у визначенні поняття «службова особа».

Першою ознакою службової особи є те, що вона є фізичною особою. Як відомо, під поняттям «фізична особа» у теорії права мається на увазі людина. Проте дане поняття використовується і для відмежування фізичної особи як суб'єкта злочину, і юридичної особи.

Так, ч.1 ст.11 Кримінального кодексу України містить перелік ознак злочину, серед яких є його вчинення суб'єктом злочину, а у ч.1 ст.18 Кримінального кодексу України зазначено, що суб'єктом злочину є лише фізична особа [52].

Цікавим є і стан дослідження регламентації на законодавчому рівні поняття «спеціальний суб'єкт злочину» у кримінальному законодавстві інших країн. Так, наприклад, дослідження, що провела А.В. Ландіна, вказує на те, що більшість зарубіжних кримінальних кодексів, зокрема, кодекси країн Європи, Близького й Далекого Сходу, Австралії, окремих штатів США, Латинської Америки та Африки, не містять норму, яка б закріплювала визначення поняття «спеціальний суб'єкт злочину». Більш того, деякі кодекси не містять і поняття суб'єкта злочину, а містять лише окремі його ознаки, наприклад, вік, з якого настає кримінальна відповідальність [64, с.58].

Так, поняття «загального суб'єкта злочину» міститься у кримінальних кодексах Латвійської Республіки (ст.12), Республіки Молдова (ст.21), Естонської Республіки (ст.10), Литовської Республіки (ст.2, ст.13), Угорщини (статті 12-14), Монголії (статті 20-24), Республіки Вірменія (ст.23), Республіки Болгарія (ст.31), Республіки Польща(ст.10), Республіки Білорусь (ст.4), Республіка Сан-Марино (ст.10), штату Техас (п.2 ст.1.07) тощо [64, с.58].

Проте, варто також зауважити, що кримінальні кодекси ряду зарубіжних країн містять у Загальних частинах окремі норми, які визначають поняття «службова особа», «посадова особа», «уповноважена особа». Такі

норми містить кримінальне законодавство Федеративної Республіки Німеччини (ст.11), Австрії (с.74), Іспанії (ст.25), Аргентини (ст.77), Японії (ст.7) тощо. Варто також зауважити, що поняття «службова особа», «посадова особа» міститься і у кодексах, у яких закріплене і поняття «загальний суб'єкт злочину». До них відносяться: Литовська Республіка, Республіка Сан-Марино, Республіка Білорусь тощо [64, с.58-59].

Більш того, кримінальні кодекси деяких зарубіжних країн містять окремі норми, у яких визначається вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Так, норми щодо віку, з якого особа може притягуватися до кримінальної відповідальності, містяться у кримінальних кодексах Австрії (ст.74), Естонської Республіки (ст.10), Республіки Сан-Марино (ст.10) тощо [64, с.59].

Проте є і країни, кримінальне законодавство яких взагалі не містить положення щодо загального суб'єкту злочину. Так, містяться норми щодо віку, з якого особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності, чи до якого особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності. Цими країнами є Норвегія, Данія, Бельгія тощо [64, с.59].

Проте, навіть не зважаючи на відсутність чітких визначень понять у зарубіжному кримінальному законодавстві, відповідальність за вчинення злочину спеціальним суб'єктом злочину у їх нормах все ж таки передбачена. Це вбачається у тому, що диспозиція норм описана детально і обов'язкова наявність додаткових ознак суб'єкта злочину прямо передбачена у її змісті. Але, все ж таки, існують і випадки, коли у змісті немає жодних вказівок на ознаки суб'єкта злочину. В такому випадку вони містяться у назвах статей чи розділів. Тобто, відсутність окремої норми, яка б визначала поняття спеціального суб'єкта злочину не завжди є недоліком кримінального законодавства зарубіжних країн, оскільки диспозиції норм містять всю інформацію, що необхідна для правильної кваліфікації діяння, що робить притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів осіб, які наділені спеціальними повноваженнями чи особливими ознаками, значно

легшим порівняно із загальним суб'єктом злочину.

Новелою українського законодавства стало те, що у Загальну частину Кримінального кодексу України було внесено окремий розділ «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Доволі дискусійним є питання, що ж розуміється під поняттям «юридична особа як суб'єкт злочину», оскільки конкретні заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи тут містяться. Дане питання є спірним, оскільки суб'єктом, згідно Кримінального кодексу України, є лише фізична особа, лише фізична особа підлягає кримінальній відповідальності.

Більшість науковців намагається зрозуміти, чи може наявність заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у Загальній частині Кримінального кодексу України свідчити, що юридична особа є суб'єктом злочину. Тому, більшість вчених вважають, що заходи кримінально-правового характеру є притягненням до кримінальної відповідальності [80, с.181-182].

Доволі цікавим є і питання кримінальної відповідальності юридичної особи як спеціального суб'єкта – службової особи. Так, п.1 ч.1. ст.96-3 Кримінального кодексу України містить термін «уповноважена особа, яка діє від імені і в інтересах юридичної особи». Як вдало зазначає П.П. Андрушко, що з позиції кримінального права юридична особа не може вчинити будь-які дії, у тому числі злочини, оскільки злочини можуть бути вчинені лише фізичними особами – особами, які працюють на юридичну особу, у тому числі керівники чи уповноважені особи юридичної особи, які не мають трудових відносин з юридичною [3, с.111].

Варто також звернути увагу, що прямої вказівки на те, що ця уповноважена особа повинна виконувати функції службової особи не міститься, то можна констатувати, що уповноважена особа, яка діє від імені і в інтересах юридичної особи не обов'язково є службовою особою. З цього випливає, що і фізична, і юридична особа має мати чітку вказівку, що притаманна власне службовій особі, на додаткову ознаку спеціального

суб'єкта злочину.

Ще однією ознакою службової особи є її осудність. Так, ч.1 ст.19 Кримінального кодексу України зазначає, що осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними [52]. Це вказує на те, що про наявність або відсутність у особи стану осудності можна говорити лише під час вчинення злочину. Тому, питання щодо осудності чи неосудності як передумову визнання особи службовою – спеціальним суб'єктом злочину не ставиться у тому випадку, коли особа не вчинила дій, що містять склад злочину.

Більш того, відповідно до ч.2 ст.19 Кримінального кодексу України, не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки [52].

Проблема виділення критеріїв неосудності у теорії кримінального права, її підстав є питанням широкої дискусії, оскільки у ч.2 ст.19 Кримінального кодексу України юридичний критерій неосудності визначено як неможливість особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними [52].

Варто звернути увагу, що цей критерій характеризується інтелектуальними та вольовими ознаками. Інтелектуальна ознака юридичного критерію неосудності полягає у нездатності особи усвідомлювати характер та значення вчинюваних нею дій (бездіяльності) [68, с.95].

Щодо службової особи, то існує проблема, як розмежувати факт не усвідомлення нею свого статусу та факт використання певних повноважень, як зрозуміти, що вона усвідомлює характер та значення фактично вчинюваних дій, та чи може ця особа визнаватись загальним суб'єктом

злочину стосовно фактично вчинених дій.

В свою чергу, Р.Л. Максимович не вважає, що визнання «спеціальної осудності» стосовно службових злочинів є можливим та зазначає, що не враховано певну особливість злочинів у сфері службової діяльності, зокрема те, що їх вчиняють насамперед з використанням розумових здібностей людини, її професійної підготовки та компетентності [68, с.96].

Проте, поняття «спеціальна осудність» є неповним і не може в повній мірі врахувати всі особливості спеціального суб'єкта злочину, в тому числі і службової особи. Доволі спірним є і не усвідомлення свого статусу, оскільки таке не усвідомлення завжди пов'язане з не усвідомленням значення вчинюваних дій, а тому і з визнанням особи неосудною. Це свідчить про відсутність спеціального суб'єкта і відповідальність за «службовий» злочин виключається).

Слід відмітити, що у чинному Кримінальному кодексі України міститься поняття обмеженої осудності, а саме у ч.1 ст.20 Кримінального кодексу України, під яким пропонується розуміти такий психічний стан особи, який під час вчинення злочину через наявний психічний розлад виключає здатність особи повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними [52].

Як вважає Р.М. Максимович, службова особа, під час виконання своїх службових обов'язків звичайно може мати певну психічну нестабільність, що може призвести до стану обмеженої осудності. Проте дані випадки є доволі специфічними, тому у кожному конкретному випадку потрібно обґрунтовувати наявність у особи такого психічного розладу в наслідок якого особа не могла у повній мірі усвідомлювати та (або) керувати своїми діями, а не просто переоцінила свої можливості [68, с.91].

Вік особи є наступною обов'язковою ознакою суб'єкта злочину, тому ознакою службової особи як спеціального суб'єкта злочину є досягнення певного віку. Так, відповідно до норм ч.1 ст.18 Кримінального кодексу України, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення

злочину вповнилося шістнадцять років. Особи, що вчинили злочини у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за вчинення злочинів, вичерпний перелік яких міститься в ч.2 ст.22 Кримінального кодексу України [52]. Проте, ч.3 і ч.4 ст.18 Кримінального кодексу України передбачає поняття службової особи, однак вони визначають лише поняття службових осіб не пов'язуючи їх ні у диспозиції статті, ні у визначенні службової особи зі суб'єктом злочину, ні з його ознаками.

Так, ч.3 і ч.4 ст.18 Кримінального кодексу України при визначенні понятті «службова особа» не міститься жодної вказівки на вік. Проте, у Кримінальному кодексі України міститься і вказівка про те, що службова особа повинна бути або представником влади, або ж обіймати посаду, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків [52]. Це прямо вказує на те, що особа, яка не є повнолітньою, не може бути представником влади і обіймати посаду, пов'язану з виконанням певних функцій.

Проте, на думку Р.Л. Максимовича, існують і такі випадки, коли представником влади може виступати й особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку. Він приводить дуже вдалий приклад, коли неповнолітніх курсантів першого курсу вищих навчальних закладів системи органів внутрішніх справ залучають до забезпечення громадського порядку. Вони несуть службу в поліції і перебувають у кадрах Міністерства внутрішніх справ України. Тож, прямої заборони щодо того, щоб особи у віці до вісімнадцяти років обіймали посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських обов'язків не існує [68, с.99].

Так, можна констатувати, що ознака по критерію «вік» службової особи є досить спірною, а дане питання хоч і отримало достатньо широке опрацювання, проте й понині є дискусійним.

Варто зазначити, що поряд із загальними ознаками суб'єкта злочину,

службовій особі, як спеціальному суб'єкту, властиві і певні характерні лише їй спеціальні ознаки. Зокрема, через ці ознаки окреслюються певні характерні особливості службової особи, які виділяють її з поміж інших спеціальних суб'єктів злочину. Так, ці ознаки містяться у понятті «службова особа», а саме ч.3 ст.18 Кримінального кодексу України, містить визначення, що «службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом» [52]. Більш того, ч.4 ст.18 Кримінального кодексу України, містить визначення, що «службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів» [52].

Варто відмітити, що дані ознаки зачіпають функції та обов'язки, що покладаються на службову особу і розкривають свій зміст через посадові та

функціональні повноваження. Тому, їх можна умовно поділити на функціональні та посадові ознаки.

Так, до функціональних належать такі:

- 1) здійснення функції представника влади;
- 2) обіймання на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посад, пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих обов'язків;
- 3) обіймання на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посад, пов'язаних з виконанням адміністративно-господарських обов'язків [68, с.99].

Проте, важливо наголосити на деяких особливостях. Зокрема, варто звернути увагу, що поняття «представник влади» не тотожне поняттю «службова особа».

Так, одна й та сама категорія працівників за змістом і характером своєї діяльності можуть виконувати як адміністративно-господарські, так і організаційно-розпорядчі обов'язки. Більш того, особа може в той же час виконувати і професійні функції. Тому, слід зрозуміти та чітко розмежувати, чи виконувала ця особа службові чи професійні обов'язки. При цьому, необхідно розглядати кожен конкретний випадок окремо.

Як влучно зазначає Р.Л. Максимович, деякі вчені-криміналісти наголошують на відмінності службових осіб і функціональних працівників, а інша група науковців наголошує на різному характері функцій, обов'язків, тому що одна і та ж особа може виконувати як службові та функціональні, так і професійно-виробничі обов'язки [68, с.117].

Науковець також підкреслює, що для того, щоб визнати особу службовою, критерій того, постійно чи тимчасово вона обіймала свою посаду, чи була призначена на цю посаду чи обрана, працювала за заробітну плату чи безоплатно немає значення. Він наголошує, що основним критерієм є те, що вона має виконувати відповідні обов'язки, які покладені на неї за законом [68, с.119].

Також деякі вчені виділяють за критерієм часу здійснення функцій та обов'язків постійно, тимчасово та за спеціальним повноваженням [68, с.110].

Варто відмітити, що перебування особи в статусі службової має свої часові проміжки. Саме тому, неможливе визнання особи службовою ще до того, як вона одержить цей правовий статус, або ж після того, як вона перестане бути таким спеціальним суб'єктом злочину. Таким чином, особа набуває статус службової з часу, коли на неї покладається комплекс службових прав і обов'язків.

Набуття статусу службової особи починається з моменту призначення, обрання чи отримання спеціального повноваження на виконання службових обов'язків. Так як призначення на посаду здійснюється наказом керівника відповідної установи, службові права і обов'язки особа отримує з дня початку роботи, вказаному в наказі про зарахування на роботу чи в акті виборів. У тих випадках, коли необхідне наступне затвердження призначення, особа вважається службовою з моменту видання наказу про призначення на посаду. Також, одним з різновидів призначення на певну посаду є акт переміщення з однієї посади на іншу, завдяки якому особа, яка раніше не була службовою, може отримати комплекс прав і обов'язків службової особи [18, с.47-48].

Необхідно звернути увагу, що факт перебування службової особи на посаді або виконання відповідних обов'язків за спеціальним повноваженням неодмінно повинно бути належним чином оформлене письмово: положенням, наказом, довіреністю.

Проте, існує і група науковців, що наголошують, що службова особа може діяти і за усним розпорядженням відповідного керівника. Зокрема, П.С. Яні, відзначає, що в недержавних організаціях інколи можуть і не дотримуватися правил діловодства: не оформляти, не підшивати до відповідних нарядів накази про зарахування на посаду, тимчасове виконання обов'язків тощо. Науковець вважає, що відсутність письмового документа: розпорядження, наказу чи навіть, у ряді випадків, договору (трудового,

зокрема), відповідно до якого особу наділяють організаційно-розпорядчими чи адміністративно-господарськими обов'язками, не може бути підставою для невизнання її службовою особою в комерційних та інших організаціях, якщо фактично внаслідок волевиявлення уповноваженого на це представника організації особа фактично виконувала відповідні функції [132, с.105].

З іншого боку, Е.Скрябін, зазначає, що ця позиція є спірною, і вона містить високу ймовірність зловживань під час притягнення службовців комерційних та інших організацій до кримінальної відповідальності [109, с.35].

Вперше у законодавстві поняття «спеціальний суб'єкт злочину» з'явилося у ч.2 ст.18 Кримінального кодексу України, де передбачено поняття спеціального суб'єкта. Але це визначення не стосувалося питання службової особи, питання про кримінальну відповідальність службових осіб юридичної особи приватного права, осіб, що здійснюють професійну діяльність з надання публічних послуг тощо.

Так, спроба врегулювати питання про поділ службової особи на публічну і приватну було зроблено Законом № 1508 від 11 червня 2009 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення», який мав бути введений в дію з 1 січня 2010 року. Проте 6 жовтня 2010 року Конституційним Судом України окремі положення цього закону були визнані неконституційними, а 5 січня 2011 року набрав чинності Закон України 21 грудня 2010 року «Про визнання такими, що втратили чинність деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції». 7 квітня 2011 року було прийнято закон України №3207-І «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення».

Тому, підсумовуючи, варто зробити висновок, що використання одного й того самого терміну «службова особа» у статті Загальної частини Кримінального кодексу України та примітці до статті Особливої частини Кримінального кодексу України є неприпустимим. Тому, для визначення

цього поняття необхідно створити та використовувати інший термін, задля того, щоб розмежувати ці поняття та досягти ясності у розумінні цих понять на законодавчому рівні.

Більш того, доцільним є розробка нового нормативного визначення поняття «спеціальний суб'єкт злочину», яке повинно включати специфічні характеристики, ознаки чи критерії, які визначатимуть суб'єкт злочину як спеціальний та включення цього поняття до понятійного апарату чинного Кримінального кодексу України.

Висновки до Розділу 2

Так як Україна є правовою державою, обов'язковим елементом якої є дотримання законності та верховенство права, то протидія злочинності є одним із першочергових завдань, які визначають на шляху до інтеграції до Європейського Союзу. Так як «законність» є явищем багатоаспектним, то саме протидія злочинам, які вчиняються службовими особами є одним із ключових до досягнення гідного рівня правосуддя.

Службові особи, які займають особливо відповідальне становище, є спеціальним суб'єктом злочину, що має всі ознаки, визначені в ч.1 ст.18 Кримінального кодексу України, але також мають і ряд спеціальних ознак. Ці ознаки також визначаються в окремих нормативно-правових актах, зокрема у Законі України «Про державну службу» та Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування», які виступають допоміжним аспектом для визначення спеціального суб'єкта. Це свідчить про те, що інші галузі законодавства містять принципово важливі положення, які не тільки доповнюють норми кримінального права, а й безпосередньо впливають на їх зміст, вносячи ясність та зрозумілість у кримінальне законодавство.

Проте визначення спеціального суб'єкта злочину, що сформульоване у ч.2 ст.18 КК України, у чинній його редакції не містить чіткого переліку специфічних ознак чи критеріїв, які визначатимуть суб'єкт злочину як спеціальний, що свідчить про необхідність розробки нового нормативного визначення поняття «спеціальний суб'єкт злочину».

Як відомо, службова особа являє собою спеціальний суб'єкт злочину. Але, навіть не беручи до уваги те, що термін «спеціальний суб'єкт злочину» зафіксований у національному кримінальному законодавстві і його визначення у кримінально-правовій теорії є сталим, дискусії, пов'язані з даною тематикою продовжують виникати й понині. Більш за все ці питання пов'язані із визначенням ознак спеціального суб'єкта злочину, їх розподілення на загальні та спеціальні, зміст ознак суб'єкта злочину тощо.

Так, службовій особі як спеціальному суб'єктові складу злочину властиві певні ознаки, що характеризують загального суб'єкта складу злочину. Цими ознаками є фізична особа, осудність та досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Більш того, з'ясування ознак службової особи має на меті визначення змісту цих загальних ознак, оцінки їх щодо наявності специфіки у визначенні поняття «службова особа».

Здійснивши аналіз загальних ознак службової особи як спеціального суб'єкта злочину за чинним Кримінальним кодексом України можна виділити три види службових осіб за сферою регулювання відносин: службові особи які виконують функції представника влади або місцевого самоврядування; службові особи юридичної особи державної або комунальної власності, які виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції; службові особи які виконують які виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції службової особи юридичної особи приватного права.

Щодо службових осіб підприємств, установ чи організацій, що виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції, то суспільна небезпечність цих діянь не повинна залежати від форми власності підприємства, адже всі форми власності є рівними перед законом. Тому, підсумовуючи, варто зробити висновок, що використання одного й того самого терміну «службова особа» у статті Загальної частини ККУ та примітці до статті Особливої частини ККУ є неприпустимим.

Тому, для визначення цього поняття необхідно створити та

використовувати інший термін, задля того, щоб розмежувати ці поняття та досягти ясності у розумінні цих понять на законодавчому рівні.

Більш того, доцільним є розробка нового нормативного визначення поняття «спеціальний суб'єкт злочину», яке повинно включати специфічні характеристики, ознаки чи критерії, які визначатимуть суб'єкт злочину як спеціальний та включення цього поняття до понятійного апарату чинного Кримінального кодексу України.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ У ВИЗНАЧЕННІ СЛУЖБОВОЇ ОСОБИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

3.1 Визначення службового статусу у окремих осіб у сфері надання публічних послуг

Належне функціонування публічних послуг, управлінських структур публічного та приватного сектору є однією зі складових інституційної безпеки держави, що є невід'ємною складовою національної безпеки.

Держава може безперервно розвиватися тільки якщо владні структури сумлінно виконують свої функції та обов'язки, оскільки невиконання цих функцій та обов'язків породжує нестабільність державного апарату, що, в свою чергу, призводить до підвищення рівня злочинності у сфері службових осіб та корупції.

Питання протидії корупції для України залишається вкрай актуальним. За результатами дослідження Transparency International «Барометр Світової Корупції» (Global Corruption Barometer) оприлюднені в листопаді 2016 р., а саме 38 % наших співгромадян протягом 2016 року давали хабар при взаємодії з органами влади [36].

Їх же дослідження дають і інші данні: у 2013 р. 36 % українців були готові вийти на вулицю, протестуючи проти корупції. За результатами дослідження громадської думки, проведеного Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES) наприкінці 2013 р., корупція вже входила до переліку найбільших проблем населення і викликала особливе занепокоєння у 47 % громадян [36].

Беручи до уваги тенденцію поширення корупції, антикорупційна політика має бути постійною складовою частиною діяльності держави. Більш того, корупція має мати постійну протидію з боку держави, оскільки вона має властивість поширюватись.

Відповідно до статті 5 Конвенції ООН щодо протидії корупції «кожна держава-учасниця згідно з основоположними принципами своєї правової системи розробляє і здійснює або проводить ефективну скоординовану політику проти корупції» [43].

Проте службові злочини не завжди фіксуються, а доволі часто й зовсім залишаються поза увагою, що є прямим підтвердженням високого рівня латентності корупційної злочинності в Україні.

Тому, беручи до уваги, що злочини у сфері службової діяльності і корупційні злочини є одними з найбільш вагомих злочинів проти основ державного ладу, а законодавство на дану тематику є доволі розгалуженим та потребує уточнень, зокрема відсутні визначення публічної послуги та особи, яка надає таку послугу, тож є необхідність встановити співвідношення між суб'єктами цих злочинів.

Кримінальний кодекс України містить Розділ XVII, який включає в себе різновиди корупційних злочинів, що різняться за критерієм «характеру здійснюваної діяльності спеціального суб'єкта», зокрема: 1) у сфері публічної службової діяльності (публічного сектору), у межах яких більш суворий кримінально-правовий режим встановлено для найвищих службових осіб України (ст.364, 366-1, 368, 368-2, 369 Кримінального кодексу України); 2) у сфері приватної службової діяльності (приватного сектору) (ст. 364-1, 368-3 Кримінального кодексу України); 3) у сфері надання публічних послуг (ст. 365-2, 368-4 Кримінального кодексу України); 4) у сфері спорту (ст.369-3 Кримінального кодексу України). При цьому зловживання впливом (ст.369-2 Кримінального кодексу України) відноситься до 1,2 та 3 із зазначених вище груп [72, с.378].

Більшість злочинів, передбачених Розділом XVII Особливої частини Кримінального кодексу України, є злочинами зі спеціальним складом, тому їх специфікою є особливий зв'язок зі спеціальним статусом суб'єкта. За характером зв'язку вони поділяються на дві групи: 1) ті, які здійснюються виключно у межах наданих повноважень; 2) ті, які здійснюються з

використання як наданих повноважень, так і пов'язаних з ними можливостей. До першої групи відносяться діяння, які виражаються у: зловживанні спеціальними повноваженнями (ст.364-1, 365-2 Кримінального кодексу України), невиконанні або неналежному виконанні службових обов'язків (ст.367 Кримінального кодексу України), вчиненні дій або бездіяльності з використанням наданих повноважень (ст.368-3, 368-4 Кримінального кодексу України). В свою чергу, до другої групи відносяться діяння, що виражаються у: використанні влади чи службового становища (ст.364 Кримінального кодексу України), вчиненні чи не вчиненні дії з використанням наданої влади чи службового становища (ст. 368 Кримінального кодексу України) [72, с.378].

Лише у злочинах у сфері публічної службової діяльності можливо використати поряд із повноваженнями і пов'язані з ними можливості. Важливим є і те, що для корупційних злочинів, які передбачені ст. 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 Кримінального кодексу України, характерним є використання формулювання «вчинення злочину, шляхом зловживання становищем», що зазначено у примітці до ст.45 Кримінального кодексу України [52].

Що стосується другої групи діянь, то вчені-криміналісти мають різні погляди на «використання службового становища», зокрема використовують певні критерії.

Так, існує критерій щодо здійснення дій, що входять до спектра службових повноважень, становлять компетенцію службовця [6, с.84; 38, с.68] та поширювальний (крім існування компетенції, особа використовує і свій авторитет, тобто може впливати на інших посадових осіб і тому здатна впливати на них [17, с.127-128; 33, с.131-132].

Позиція щодо існування авторитету підтверджена і судовою практикою, зокрема Пленумом ВСУ. Так, відповідно до п.2 Постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26 квітня 2002 року відповідальність за одержання хабара настає лише за умови,

що службова особа одержала його за виконання чи невиконання, зокрема, таких дій, які вона не уповноважена була вчинювати, але до вчинення яких іншими службовими особами могла вжити заходів завдяки своєму службовому становищу [98].

Тому, у випадках, коли службова особа використовує службові повноваження задля досягнення власної мети, то формується діяння у виді використання службового становища. Вирішальним фактором у такому випадку є міра можливостей службовця, оскільки такі можливості встановлюються між службовими особами, що мають певне підпорядкування. Крім того, необхідно, щоб такі відносини характеризувалися службовою залежністю одного суб'єкта від іншого. Зокрема, має існувати адміністративна, фінансова, економічна залежність, та особи мають бути у відносинах підконтрольності чи піднаглядності.

Тож, можна констатувати, що якщо спеціальний суб'єкт злочину вчинив злочин, використавши свої службові повноваження, вчинив дію, що могла мати місце у зв'язку з використанням ним службової залежності.

Це підкріплюється і висновками Верховного Суду України. Так, згідно висновку, що закріплений у Постанові ВСУ від 12 грудня 2011 року по справі №5-26кс11, засуджений діяв з використанням службового становища, оскільки він як службова особа органів прокуратури при вчиненні злочинів використав авторитет своєї посади й мав можливість у силу свого службового становища давати вказівки, рекомендації підпорядкованим організаціям і контролювати їх щодо перевірки діяльності та функціонування потерпілого [86].

Проте, цей висновок є доволі суперечливим, оскільки у даному випадку, засуджений вчиняв діяння з використанням службового становища, проте не міг впливати на прийняття рішень судовими інстанціями, які ухвалювалося колегіально відповідно до постанови ВСУ від 25 квітня 2013 року по справі №5-5кс13, а судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону. Виходячи з цього, можна констатувати, що не

завжди існує службова залежність.

Як влучно зазначає Михайленко Д.Г., якщо брати до уваги характеристики об'єкта злочинів розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України, та беручи до уваги характер діяння його порушення, то можна побачити, що ці злочини вчиняються завжди за участю спеціальних суб'єктів, якими є:

- 1) службова особа (у визначенні ч.3,4 ст.18 Кримінального кодексу України) (ст.366, 367, 370 Кримінального кодексу України);
- 2) службова особа (у визначенні п.1,2 примітки до ст.364 Кримінального кодексу України) (ст.364, 368, ч.2,3 ст.368-2 Кримінального кодексу України);
- 3) службова особа юридичної особи приватного права (ст.364-1, ч.3,4 ст.368-3 Кримінального кодексу України);
- 4) працівник правоохоронного органу (ст.365 Кримінального кодексу України);
- 5) особа, яка надає публічні послуги (ст.365-2, 368-4 Кримінального кодексу України);
- 6) суб'єкт декларування (у визначенні примітки до ст.366-1 Кримінального кодексу України) (ст.366-1 Кримінального кодексу України);
- 7) особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (у визначенні п.1 примітки до ст.368-2 Кримінального кодексу України) (ст.368-2 Кримінального кодексу України);
- 8) спортсмен, особа допоміжного спортивного персоналу, яка бере участь у спортивному змаганні, посадова особа у сфері спорту (у визначенні ст.1 Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань») (ст.369-3 Кримінального кодексу України) [72, с.380].

Кримінальне законодавство України не містить визначення «спеціальний суб'єкт», що вносить певні колізії у розуміння цього поняття. Тому, виходячи з аналізу характеристики поняття «службова особа» у

Кримінальному кодексі України, можна констатувати, що службова особа – це особа, яка обіймає певну посаду чи діє за певними повноваженнями, здійснює свої посадові обов'язки, а саме здійснює функції представника влади, організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції на правовій підставі.

Службові особи приватного сектору не визначені українським законодавством. Висновок Верховного суду України наголошує на встановленні його змісту виключно шляхом системного аналізу норм, передбачених ч.3, ч.4 ст.18 Кримінального кодексу України та п.1, п.2 примітки до ст.364 Кримінального кодексу України.

Науковці зазначають, що службова особа юридичної особи приватного права – це особа, яка на правовій основі здійснює організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції в юридичних особах, у статутному фонді яких державна чи комунальна частка не перевищує 50 відсотків і становить величину, що не забезпечує державі чи територіальній громаді право вирішального впливу на діяльність такої особи [72, с.380].

Відповідно до п.1 постанови Пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26 квітня 2002 року представниками влади є, зокрема, працівники державних органів та їх апарату, які наділені правом у межах своєї компетенції ставити вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними й фізичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості [98].

Тому зробити висновок, чи є працівник державних органів представником влади доволі складно, оскільки необхідно розглядати кожен окремий випадок окремо, спираючись на повноваження службовця.

Для того, щоб визнати працівника державних органів представником влади, необхідно, щоб останній відповідав певним критеріям, а саме: мав владні повноваження, мав право вчиняти дії, що несуть правові наслідки для всіх чи великої кількості громадян та мав можливість реалізовувати свої повноваження відносно осіб, які не підлеглі йому по службі [20, с.192].

Питання щодо віднесення до службових осіб працівників, які здійснюють квазіуправлінську діяльність, тобто діяльність, яка є близькою до службової, але не є управлінською, постає доволі часто. До таких службових осіб слід віднести викладачів (наприклад, при здійсненні контролю знань студентів шляхом прийняття іспитів та заліків), та лікарів (наприклад, при видачі лікарських документів, які мають юридичне значення) [72, с.381].

Кримінальний кодекс України не визначає «виконання юридично значимих дій» як ознаку службової особи, хоча вона є і близькою за змістом до виконання розпорядчих функцій, тому викладачі і лікарі не можуть бути віднесені до службових осіб.

Проте їх діяльність може бути віднесена до квазіуправлінської, тому що вони виконують свої повноваження, результатами яких є певні правові підстави.

Також до такої діяльності можна і віднести діяльність аудиторів, оцінювачів та експертів, зловживання та підкуп яких кваліфікуються за ст.365-2 та ст.368-4 Кримінального кодексу України [72, с.382]. Тому, за аналогією, діяльність викладачів та лікарів можна також кваліфікувати за ст.365-2 та ст.368-4 Кримінального кодексу України.

Цікавою категорією є і суб'єкти злочину як «суб'єкт декларування» (ст.366-1 Кримінального кодексу України) та «особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» (ст.368-2 Кримінального кодексу України).

Так, відповідно до примітки до ст.366-1 Кримінального кодексу України, суб'єктами декларування недостовірної інформації, є особи, які відповідно до ч.1 та ч.2 ст.45 Закону України «Про запобігання корупції» зобов'язані подавати декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [52].

Законодавство України не містить визначення «публічна послуга» та «особа, яка надає публічну послугу».

Відповідно до п.1 Листа Міністерства юстиції України від 18 грудня 2009 № 967-0-2-09-22 та Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2006 року № 90-р, сферу публічних послуг становлять послуги, що надаються органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, які перебувають в їх управлінні. Залежно від суб'єкта, що надає публічні послуги їх поділяють на державні послуги та муніципальні послуги. Державні послуги надаються органами державної влади (в основному виконавчої) та державними підприємствами, установами, організаціями, а також органами місцевого самоврядування в порядку виконання делегованих державою повноважень за рахунок коштів державного бюджету. Муніципальні послуги надаються органами місцевого самоврядування, а також органами виконавчої влади та підприємствами, установами, організаціями в порядку виконання делегованих органами місцевого самоврядування повноважень за рахунок коштів місцевого бюджету [131].

Адміністративні послуги є складовою державних і муніципальних послуг.

У Законі України «Про адміністративні послуги» № 5203-VI вказано, що адміністративна послуга – результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямованої на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону [88].

В. Тютюгін зазначає, що публічними слід вважати послуги, якщо вони:

- а) є загальнодоступними і надаються на запит будь-якої особи; б) правом надання таких послуг наділені особи органів держави чи органи місцевого самоврядування, які здійснюють певну професійну діяльність; в) ці послуги мають юридично значущий характер, оскільки підтверджують або послідовність певної події, явища або факти, які породжують чи здатні

породити наслідки правового характеру; г) при наданні таких послуг зазначені особи здійснюють організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції, але не належать при цьому до службових осіб чи найманих працівників юридичних осіб публічного і приватного права [122, с.6].

Зовсім інша позиція у М.І. Хавронюка, який під публічними послугами вбачає послуги що надаються публічним сектором, а в окремих випадках – приватним сектором під відповідальність публічного сектора і за рахунок публічних коштів [128, с.76].

Д.Г. Михайленко зазначає, що особа, яка провадить професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, має відповідати певним критеріям, а саме: 1) бути прямо віднесена до цієї категорії кримінальним законодавством; 2) не є державним службовцем чи посадовою особою місцевого самоврядування; 3) провадити професійну діяльність; 4) професійна діяльність особи пов'язана з наданням публічних послуг [72, с.383].

Перелік кола таких осіб може і не бути вичерпним, проте має відповідати певним ознакам. Зокрема, на думку А. С. Осадчої, такі повноваження мають бути зазначені у законодавстві, ці особи є самозайнятими, свої дії закріплювати в офіційних документах та результатом їх рішень є наслідки правового характеру, які настають для широкого кола осіб [84, с.255].

Осіб, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг (за переліком із Кримінального кодексу України) за характером повноважень можна розділити на дві групи: 1) особи, що здійснюють юридично значиму діяльність, тобто ту, яка породжує, змінює чи припиняє правовідносини (нотаріус, арбітражний керуючий, незалежний посередник, член трудового арбітражу, третейський суддя); 2) особи, що здійснюють квазіуправлінську діяльність (аудитор, оцінювач, експерт, викладач при оцінюванні знань, лікар при наданні юридично значимих

документів тощо) [72, с.283].

Поняття «працівник правоохоронного органу» слід розглядати за ознаками цього суб'єкта злочину лише за змістом його застосування у Кримінальному кодексі України, використовувати при цьому положень інших законів і, зокрема, Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року не є можливим [102].

Разом із тим, при визначенні цього поняття слід враховувати змістовні ознаки правоохоронного органу. Згідно висновку Конституційного суду України, напрями діяльності, вказані у абз.2 п.1 ст.2 зазначеного Закону, не можна вважати додатковими підставами для віднесення органів, що проводять таку діяльність, до правоохоронних, а працівник органу державної виконавчої служби не є працівником правоохоронного органу у розумінні Кримінального кодексу України [102].

Підсумовуючи, необхідно зробити висновок, що аналіз законодавства та наукових напрацювань вказує на необхідності більш глибокого дослідження таких спеціальних суб'єктів злочину, як «службова особа» та «особа, що здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг». Таке дослідження створить правильне їх розуміння та застосування, а також вплине на межі кримінально-правової заборони, що встановлені нормами Розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України.

3.2 Шляхи удосконалення правового регулювання відповідальності службових осіб у кримінальному праві України

Питання вдосконалення правового регулювання відповідальності службових осіб у кримінальному праві України необхідно розглядати в перспективі прийняття законодавчих змін. Такі зміни є необхідними, оскільки встановлення заборони конкретних корупційних діянь – це єдиний механізм впливу держави на правопорушника. Відповідальність за корупційні злочини виникла не з появою Кримінального кодексу України 2001 року, а ще за часів становлення кримінального законодавства СРСР. На жаль, ця система корупційних злочинів не зазнавала жодних змін та існувала у сталому вигляді до 2011 року, коли почали відбуватися реформи антикорупційного законодавства.

Так, 7 квітня 2011 р. № 3207-VI до Кримінального кодексу України було внесено зміни, що стосувалися визначення поняття «службова особа», ознаки якої зазначені в ч.3 ст.18 Кримінального кодексу України та пунктах 1 і 2 примітки до ст.364 Кримінального кодексу України. Поняття «службова особа» доповнилося ознаками нового спеціального суб'єкта злочину – «службова особа юридичної особи приватного права». Ця новація стала доволі вагомою для українського законодавства, оскільки раніше така дефініція не використовувалась.

Відповідальність за злочини у сфері службової діяльності в розділі XVII Особливої частини Кримінального кодексу України стала поділятися залежно від того, в публічній чи приватній сфері здійснення цієї службової діяльності вони вчиняються. Також було виокремлено такі види службових осіб: представники влади, місцевого самоврядування; службові особи державних, комунальних підприємств; службові особи юридичних осіб приватного права [52].

Законом України від 7 квітня 2011 р. № 3207-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» до розділу XVII «Злочини у сфері службової діяльності та

професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», Особливої частини Кримінального кодексу України було внесено зміни.

Ці зміни були пов'язані із виходом України на міжнародний простір, тому необхідним було і внесення змін до законодавства України задля наближення до стандартів та вимог міжнародного співтовариства у сфері протидії та запобігання корупції. Проте, ці зміни потребують доповнень, оскільки доволі часто виникають колізії та неправильне тлумачення тих чи інших законодавчих приписів.

Відповідно до п.2 примітки до ст.364 Кримінального кодексу України, критерієм диференціації кримінальної відповідальності службових осіб визначено форму власності, на основі якої створена та функціонує організація, у якій службова особа здійснює повноваження [52]. Існують певні складнощі при з'ясуванні змісту поняття «службової особа» при кваліфікації злочинів, що вчинюються службовими особами, та відмежуванні їх від суміжних злочинів.

Розмежування кримінальної відповідальності службових осіб залежно від публічної чи приватної сфери здійснення їх повноважень є доцільним, оскільки така відповідальність має суттєві відмінності.

Так, п.2 примітки ст.364 Кримінального кодексу України щодо форми власності, зокрема частки, що дає право вирішального впливу на господарську діяльність підприємства є доволі дискусійним, оскільки ст.13 Конституції України проголошує рівність всіх суб'єктів права власності перед законом. Державна власність у певних випадках використовується не лише в інтересах певних верств суспільства, а й в інтересах більшості його членів, наприклад, у випадку створення державного чи комунального підприємства задля здійснення загальнодоступної підприємницької діяльності з вироблення та реалізації товарів народного споживання, продуктів харчування тощо. [5, с.168].

Зарубіжні країни вводять практику змішаних форм власності, що може наблизити етап формування зовсім нового типу усупільненої власності на

основі стрімкого розвитку науково-технічного прогресу та трансформації соціально-економічних чинників [5, с.168-169].

З цього випливає, що службові особи державних підприємств мають неабияке значення щодо забезпечення обороноздатності, внутрішньої та зовнішньої безпеки держави, її пріоритету на міжнародних аренах, тому їх критерій щодо їх відповідальності має бути чітким та зрозумілим [5, с.169].

Проте ознаки службової особи не повністю розкривають певні особливості, зокрема, зловживання службовим становищем та перевищення службових повноважень службовими особами об'єднань громадян, що не мають статусу юридичної особи – це питання, що потребують більш уточненого правового регулювання.

Ч.3 ст.18 Кримінального кодексу України містить ознаки, що визначають зміст кримінально-правових норм про відповідальність службових осіб та мають універсальний характер та використовуються для кваліфікації будь-яких конкретних злочинів, суб'єктами яких є службові особи.

Так, окремі злочини у сфері службової діяльності мають свої ознаки, які визначено в розділі XVII Особливої частини Кримінального кодексу України. Проте це положення не стосується відповідальності спеціальних суб'єктів злочинів у сфері службової діяльності, передбачених ст.364, 365, 368, 368-2, 369 розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України, конкретизовані в пунктах 1 і 2 примітки до ст.364 Кримінального кодексу України [52].

Згідно ч.3 ст.18 Кримінального кодексу України, службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за

спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом [52].

В свою чергу, п.1 примітки до ст.364 Кримінального кодексу України, зазначає, що службовими особами у ст.364, 368, 368-5, 369 Кримінального кодексу України, є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом [52].

Тому представника влади чи місцевого самоврядування слід сприймати не лише як посаду, яку обіймає особа, а розглядати і через виконання функцій представника влади чи місцевого самоврядування.

Основний закон держави, а саме ст.6 визначає принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову [47]. Це прямо вказує на те, що зміст, обсяг повноважень представника влади визначається через компетенцію відповідної гілки влади, а також закріплюють певні права та обов'язки осіб, що надаються їм задля реалізації функцій держави.

Ст.13 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 р. № 1835-ІІ закріплює, що представником влади може бути і член громадського формування з охорони громадського порядку [99].

Іншим цікавим прикладом є і Закон України «Про охоронну діяльність» від 22 березня 2012 р. № 4614-VI. Так, ст.12 даного Закону містить перелік прав персоналу охорони під час виконання функціональних обов'язків, зміст яких відповідає функціям представників влади. До них відносяться, зокрема, такі права: вимагати від будь-яких осіб припинення протиправних дій, дотримання законності та правопорядку; вимагати від службових осіб об'єктів охорони та інших осіб дотримання пропускового та внутрішньо об'єктового режимів тощо [95].

Згідно чинного законодавства, особа визнається службовою у разі виконання нею організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій та пов'язується з обійманням особою в підприємствах, установах, організаціях посад, пов'язаних з виконанням цих функцій або з виконанням таких функцій за спеціальним повноваженням. Тому, щоб з'ясувати обсяг змісту організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій необхідно з'ясувати зміст норм права, що визначають повноваження за посадою чи повноваження, надані особам з метою реалізації цих функцій. Ці функції не містяться у єдиному нормативно-правовому акті, вони є доволі розгалуженими та містяться у наказах, інструкціях, положеннях, правилах, локальних нормативно-правових актах тощо [5, с.170].

З цього можна зробити висновок, що трактування положень Кримінального кодексу України свідчить про те, що суб'єктами злочинів, передбачених ст.364, 365, 368, 368-2, 369 Кримінального кодексу України є лише особи, які здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують їх за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом

державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом [52].

Треба також зазначити, що у Кримінальному кодексі України не визначено поняття «службова особа юридичної особи приватного права», яка є спеціального суб'єкта злочинів, передбачених ст.364-1, 368-3 Кримінального кодексу України. Проте ознаки «службової особи юридичної особи приватного права» містяться у нормах, передбачених ч.3 ст.18 Кримінального кодексу України та п.1 і п.2 примітки до ст.364 Кримінального кодексу України. Виключно службові особи, які обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують їх за спеціальним повноваженням в юридичній особі приватного права, є спеціальним суб'єктом злочинів, передбачених ст.364-1, 368-3 Кримінального кодексу України [52].

Проте, суб'єктом злочинів, передбачених ст.366, 367, 370 Кримінального кодексу України може бути будь-яка службова особа незалежно від сфери виконання своїх функцій. В свою чергу, суб'єктом зловживання впливом, а саме згідно ст.369-2 Кримінального кодексу України може бути як будь-яка службова особа, так і особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, так і особи, визначені у пункті 1, підпункті «а» пункту 2 частини першої статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», а також службові особи, визначені у частині четвертій статті 18 Кримінального кодексу України [52].

У статтях 365-2 та 368-4 Кримінального кодексу України зазначені «особи, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг» і встановлюється кримінальна відповідальність за зловживання особами, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг своїми повноваженнями та підкуп осіб, які надають публічні послуги [52]. Поняття «особа, яка здійснює професійну

діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг» не закріплено у законодавстві України, тому його зміст та ознаки можна визначити лише аналізуючи чинне законодавство.

Відсутність правової визначеності щодо кримінально-правової заборони може утворювати правову підставу для звернення громадян до суду, в тому числі до Європейського суду з прав людини, з метою захисту своїх прав шляхом застосування судом принципу верховенства права [39, с.297].

Ще однією категорією службових осіб є арбітражний керуючий, уповноважена особа або службова особа Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, члена трудового арбітражу та третейського судді.

Так, М.В. Рябенко зазначає, що арбітражний керуючий, уповноважена особа або службова особа Фонду гарантування вкладів фізичних осіб за своїм правовим статусом належать до службових осіб. Більш того, члени трудового арбітражу та третейський суддя уповноважені виносити рішення, що є обов'язковим для сторін спору [105, с.9-10].

Підтвердження цього міститься і у кримінальному законодавстві України, оскільки ч.4 ст.18 Кримінального кодексу України та п.2 примітки до ст.364 Кримінального кодексу України, зазначає, що іноземні третейські судді та особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому є службовими особами [52].

А.М. Ключко висловлює цікаву позицію щодо суб'єкта злочинів у сфері банківської діяльності і зазначає, що безпосередніми учасниками цих кримінальних правопорушень можуть бути суб'єкти, які не мають до банківської діяльності прямого стосунку та суб'єкт злочинів у сфері банківської діяльності характеризується як загальними ознаками, наприклад, суб'єкт легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, згідно зі ст.209 Кримінального кодексу України, так і спеціальними ознаками, наприклад, порушення порядку ведення бази даних про вкладників

або порядку формування звітності, згідно зі ст.220-1 Кримінального кодексу України, де спеціальним суб'єктом є керівник або інша службова особа банку; доведення банку до неплатоспроможності, згідно зі ст. 218-1 Кримінального кодексу України, де спеціальним суб'єктом є пов'язана з банком особа. Також до спеціальних суб'єктів злочинів у сфері банківської діяльності слід віднести і керівника, іншу службову особу банку, пов'язаних із банком осіб у значенні, визначеному Законом України «Про банки та банківську діяльність» [41, с.138]. Проте, наразі чинні нормативно-правові акти не містять конкретних ознак категорій співробітників банківських установ підпадають під формулювання «службова особа банку».

Тому, підбиваючи підсумок, необхідно зазначити, що законодавство України наразі перебуває у стадії модернізації. Зокрема, вирішується питання щодо розмежування категорій службових осіб та виокремлення суттєвих ознак, що можуть вплинути на визначення кримінальної відповідальності службових осіб. Так, необхідно здійснити виокремлення кваліфікованих складів злочинів відповідно до функціонального підходом щодо визначення повноважень службових осіб, встановити відповідні обтяжуючі покарання обставини, розробити дієвий механізм розмежування ознак окремих видів злочинів та врахувати досвід європейського законодавства щодо удосконалення правового регулювання відповідальності службових осіб у кримінальному праві України.

Висновки до Розділу 3

Злочини у сфері службової діяльності і корупційні злочини є одними з найбільш вагомих злочинів проти основ державного ладу, а законодавство на дану тематику є доволі розгалуженим та потребує уточнень, зокрема відсутні визначення публічної послуги та особи, яка надає таку послугу, тож є необхідність встановити співвідношення між суб'єктами цих злочинів.

Більшість злочинів, передбачених Розділом XVII Особливої частини Кримінального кодексу України, є злочинами зі спеціальним складом, тому

їх специфікою є особливий зв'язок зі спеціальним статусом суб'єкта. За характером зв'язку вони поділяються на дві групи:

- 1) ті, які здійснюються виключно у межах наданих повноважень;
- 2) ті, які здійснюються з використання як наданих повноважень, так і пов'язаних з ними можливостей.

Кримінальне законодавство України не містить визначення «спеціальний суб'єкт», що вносить певні колізії у розуміння цього поняття. Тому, виходячи з аналізу характеристики поняття «службова особа» у Кримінальному кодексі України, можна констатувати, що службова особа – це особа, яка обіймає певну посаду чи діє за певними повноваженнями, здійснює свої посадові обов'язки, а саме здійснює функції представника влади, організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції на правовій підставі.

Для того, щоб працівник державних органів визнавався представником влади, він має відповідати певним критеріям:

- 1) мати владні повноваження;
- 2) мати право вчиняти дії, що несуть правові наслідки;
- 3) мати широкий спектр реалізації своєї повноваження щодо осіб, що не підлеглі йому по службі.

Відповідальність за злочини у сфері службової діяльності в розділі XVII Особливої частини Кримінального кодексу України поділяється залежно від того, в публічній чи приватній сфері здійснення цієї службової діяльності вони вчиняються. Також було виокремлено такі види службових осіб: представники влади, місцевого самоврядування; службові особи державних, комунальних підприємств; службові особи юридичних осіб приватного права тощо.

Поняття «службова особа» доповнилося ознаками нового спеціального суб'єкта злочину – «службова особа юридичної особи приватного права». Ця новація стала доволі вагомим для українського законодавства, оскільки раніше така дефініція не використовувалась.

Підсумовуючи, необхідно зробити висновок, що існує нагальна потреба більш глибокого дослідження таких спеціальних суб'єктів злочину, як «службова особа» та «особа, що здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг». Таке дослідження допоможе створити правильне їх розуміння та застосування, вплинути на межі кримінально-правової заборони, вирішити питання щодо розмежування категорій службових осіб та виокремлення суттєвих ознак, визначити повноваження службових осіб, встановити відповідні обтяжуючі покарання обставини та удосконалити правове регулювання відповідальності службових осіб у кримінальному праві України.

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного дослідження поняття службової особи в кримінально-правовій літературі та аналізу законодавства України сформульовано ряд висновків, а також пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення чинного галузевого законодавства в досліджуваній сфері:

1. Визначено стан дослідження та загальноправове розуміння службової особи в кримінально-правовій літературі. Необхідно законодавчо розділити поняття «службова особа» і «представник влади». Поняття «представник влади» має виступати як самостійне кримінально-правове поняття, з властивими йому специфічними ознаками і особливості розмежування з поняттям «службова особа». У кримінальному законодавстві України визначення поняття «службової особи» дається у ст.18 Кримінального кодексу України: «Службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом. Службовими особами також визнаються іноземці або особи без громадянства, які виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки».

2. Встановлено історико-правові передумови формування розуміння службової особи в кримінально-правовій літературі. Так, поняття «службова особа» бере свій початок ще з часів Руської Правди. Розмежування понять

«службова особа» та «посадова особа» до початку 1990-х рр. минулого століття не існувало, як у національному законодавстві, так і у науково-правовій літературі вживали термін «службова особа».

3. Проаналізовано міжнародний досвід тлумачення поняття службової особи. Службова особа має обов'язково характеризуватися наявністю у неї хоча б однієї з таких функцій: адміністративно-розпорядчої чи адміністративно-господарської функції, функції представників влади чи місцевого самоврядування. Ще однією ознакою є публічність, де публічна посадова особа або особа, надає будь-яку публічну послугу, відповідно до внутрішнього законодавства.

4. Визначено ознаки службової особи як суб'єкта злочину у кримінальному праві України. Службовій особі як спеціальному суб'єктові складу злочину властиві певні ознаки, що характеризують загального суб'єкта складу злочину. Цими ознаками є фізична особа, осудність та досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Більш того, з'ясування сукупності ознак службової особи приводить до необхідності виокремлення двох груп взаємопов'язаних ознак: загальні та спеціальні.

5. Виокремлено загальні та спеціальні ознаки службової особи у кримінальному праві України. Перша група ознак характеризує повноваження особи – коло дій, пов'язане з її функціональними обов'язками через вчинення яких особа визнається службовою. Саме за цим критерієм їх називають ще функціональними. Друга група ознак відображає приналежність особи внаслідок займаної посади чи наділення відповідними функціями тимчасово чи за спеціальним повноваженням до певного органу, підприємства, установи, організації. Така група ознак називається посадовою.

6. Визначено службовий статус окремих осіб у сфері надання публічних послуг. Службові особи, які займають особливо відповідальне становище, є спеціальним суб'єктом злочину, що має всі ознаки, визначені в

ч.1 ст.18 Кримінального кодексу України, але також мають і ряд спеціальних ознак. Ці ознаки також визначаються в окремих нормативно-правових актах, зокрема у Законі України «Про державну службу» та Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування», які виступають допоміжним аспектом для визначення спеціального суб'єкта. Це свідчить про те, що інші галузі законодавства містять принципово важливі положення, які не тільки доповнюють норми кримінального права, а й безпосередньо впливають на їх зміст, вносячи ясність та зрозумілість у кримінальне законодавство.

7. Проаналізовано українське законодавство у сфері статусу службових осіб та вироблено шляхи удосконалення правового регулювання відповідальності службових осіб у кримінальному праві України. Доцільним є розробка нового нормативного визначення поняття «спеціальний суб'єкт злочину», яке повинно включати специфічні характеристики, ознаки чи критерії, які визначатимуть суб'єкт злочину як спеціальний та включення цього поняття до понятійного апарату чинного Кримінального кодексу України.

Слід також відмітити, що визначення поняття службової особи також міститься у примітках 1,2 до ст.364 Кримінального кодексу України. У згаданих примітках дається визначення поняття службової особи, що є застосовним до ст.364, 368, 368-5, 369 Кримінального кодексу України.

Аналізуючи законодавчі дефініції, можна зробити висновок, що зміст поняття «службова особа» є широким, включає в себе багато специфічних рис. Також варто зазначити, що визначення «службова особа» поширюється на всі норми Кримінального кодексу України, у яких передбачено вчинення злочину службовою особою.

Що ж до визначення поняття «службова особа», що міститься в чинному Кримінальному кодексі України, то воно є доволі прийнятним, містить ряд специфічних ознак, вказує на відповідні види обов'язків та зв'язок діяльності службової особи із відповідною юридичною особою.

Більш того, необхідно законодавчо розділити поняття «службова особа» і визначення «представник влади». Так, зокрема, слід виділити поняття «представник влади» як самостійне кримінально-правове поняття, а не як складову поняття «службова особа», виділити його специфічні ознаки і особливості розмежування.

Підсумовуючи, необхідно зробити висновок, що існує нагальна потреба більш глибокого дослідження таких спеціальних суб'єктів злочину, як «службова особа» та «особа, що здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг». Таке дослідження допоможе створити правильне їх розуміння та застосування, вплинути на межі кримінально-правової заборони, вирішити питання щодо розмежування категорій службових осіб та виокремлення суттєвих ознак, визначити повноваження службових осіб, встановити відповідні обтяжуючі покарання обставини та удосконалити правове регулювання відповідальності службових осіб у кримінальному праві України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В. Б. Актуальні завдання створення нового законодавства про державну службу в Україні. Юридичний журнал. 2005. № 8. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php> (дата звернення: 17.06.2020).
2. Андрушко П. П. Чи може фізична особа, що здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи, визнаватись службовою особою. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали X регіональної науково-практичної конференції, 5-6 лютого 2004 р. Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2004. С. 405–409.
3. Андрушко П. П. Щодо відповідальності юридичних осіб за корупційні правопорушення у вигляді застосування до них заходів кримінально-правового характеру. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2013. № 3. С. 111–115.
4. Андрушко П. П., Стрижевська А. А. Зловживання владою або службовим становищем: кримінально-правова характеристика (ст. 364 Кримінального кодексу України). Законодавство України: науково-практичний коментар. 2005. № 2. С. 26–35.
5. Анісімов Г. М. Службова особа як спеціальний суб'єкт злочину. Основні напрямки розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 11–12 жовтня 2012 р. Харків : «Право», 2012. С. 167–171.
6. Аслаханов А. А. Проблемы уголовно-правовой борьбы со взяточничеством. Государство и право. 1993. № 4. С. 81–88.
7. Аснис А. Я. Уголовная ответственность за служебные преступления : монография. Москва : Центр ЮрИнфоР, 2004. 396 с.
8. Бантишев О. Ф., Рибачук В. І. Відповідальність за злочини у сфері службової діяльності: Питання кваліфікації злочинів, передбачених розділом

XVII Кримінального кодексу України : навч. посіб. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 116 с.

9. Басова Т. Б. Должностное лицо и лицо, выполняющее управленческие функции в коммерческой или иной организации: сравнительный анализ. Научные труды РАЮН. 2003. Вып. 3. С. 396–397.

10. Басова Т. Б. Уголовная ответственность за должностные преступления: правотворчество и правоприменение в условиях административной реформы Российской Федерации : монография. Владивосток : Дальнаука, 2005. 284 с.

11. Большой юридический словарь : словарь / под ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских. Москва : Норма, 2002. 1235 с.

12. Брич Л. П. Про проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо відповідальності за корупційні правопорушення». Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 13-15 квітня 2007 р. : у 2-х ч. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. ч. 2. С. 31.

13. Бурдін В. М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження) : монографія. Львів : Львів. нац. ун- т, 2010. 780 с.

14. Бюллетень Верховного Суда СССР / Верховный Суд СССР. М., 1990. № 3. 48 с. URL: <https://naukaprava.ru/catalog/300/310/30139/38390> (дата звернення: 09.06.2020).

15. Висновки Верховного Суду України, викладені в рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 400-12 КПК України 1960 року, за I півріччя 2013 р. Верховна рада України. Законодавство України : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0008700-13> (дата звернення: 09.06.2020).

16. Владимиров В. А., Левицкий Г. А. Субъект преступления по советскому уголовному праву : текст лекции. Москва : Высш. Шк. МООП

РСФСР, 1964. 59 с.

17. Волженкин Б. В. Служебные преступления : монография. Москва : Юристъ, 2000. 368 с.

18. Галахова А. В. Должностные преступления. Преступления против государственной власти, интересов государственной службы и службы в органах местного самоуправления : практическое пособие. Москва, 1998. 65 с.

19. Галахова А. В. Превышение власти или служебных полномочий: Вопросы уголовно-правовой квалификации : монография. Москва : Юр. Ли-ра, 1978. 96 с.

20. Гельфанд И. А. Хозяйственные и должностные преступления в сельском хозяйстве : монография. Киев, 1970. 252 с.

21. Гончаренко В. Г., Андрушко П. П. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Книга третя : коментар. Київ: „ФОРУМ”, 2005, 583 с.

22. Горский Д. П. Диалектика научного познания : монография. Москва : Наука, 1978. 366 с.

23. Громко В. Я. Види злочинів, кваліфікуючою ознакою яких є їх учинення службовою особою. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2015. №1. С. 302–312.

24. Громко В. Я. Загальні ознаки службової особи як спеціального суб'єкта злочину за кримінальним правом України. Науково-інформаційний вісник «Право». 2015. № 1. С. 181–188.

25. Гук О. Суб'єкт службових злочинів. Радянське право. 1986. № 12. С. 56–57.

26. Дагель П. С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве : учебное пособие. Владивосток : Изд-во Дальневост. гос. ун-та, 1970. 132 с.

27. Динека В. И., Тузов Л. Л. Субъект должностного преступления. Научные труды Российской академии юридических наук. 2003. Вып. 3. С. 446-452.
28. Дудоров О. О., Тертиченко Т. М. Протидія відмиванню “брудного майна”: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України : монографія. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
29. Дудоров О.О. Проблемні питання кримінальної відповідальності за одержання хабара : дис. на здобуття наук. ступеня к.ю.н. : 12.00.08. Київ. Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 1994. 196 с.
30. Евтихийев И. И., Власов А. А., Студеникин С. С. Административное право СССР : учебник. Москва : Госюриздат, 1950. 439 с.
31. Жижиленко А. А. Должностные (служебные) преступления. 2-е изд.: практический комментарий. Москва, 1924. 76 с. URL: <http://books.e-heritage.ru/book/10079431> (дата звернення: 09.06.2020).
32. Жижиленко А. А. Подлог документов. Историко-догматическое исследование: учебное пособие. Санкт-Петербург, 1900. 746 с. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/57827-zhizhilenko-a-a-podlog-dokumentov-istoriko-dogmaticeskoe-issledovanie-spb-1900> (дата звернення: 09.06.2020).
33. Здравомыслов Б. В. Должностные преступления. Понятие и квалификация : монография. Москва : Юридическая литература, 1975. 168 с.
34. Здравомыслов Б. В., Келина С. Г. Советское уголовное право. Часть общая : учебник. Москва : Изд-во. Юр. ли-ра, 1964. 431 с.
35. Зейкан І. Ю. Поняття посадової особи в кримінальному законодавстві : порівняльний аналіз. Право України. 2002. № 3. С. 118–121.
36. Индекс сприяння корупції. Transparency International Ukraine : веб-сайт. URL: https://ti-ukraine.org/ti_format/doslidzhennya/cpi/ (дата звернення: 09.06.2020).
37. Кармазин Ю. А., Стрельцов Е. Л. Уголовный кодекс Украины. Комментарий. Издание второе : комментарий. Харьков : ООО „Одиссей”, 2002. 960 с.

38. Кириченко В. Ф. Ответственность за должностные преступления по советскому уголовному праву: практический комментарий. Москва, 1956. 132 с.

39. Киричко В. М. Поняття осіб, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану із наданням публічних послуг (Статті 365-2 та 368-4 КК України). Основні напрямки розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 11–12 жовтня 2012 р. Харків : «Право», 2012. С. 294–297.

40. Кісілюк Е. М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917–1921 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 20 с.

41. Клочко А. М. Шляхи вдосконалення кримінального законодавства України щодо відповідальності за злочини у сфері банківської діяльності. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. №3/2017. С. 136–140.

42. Конвенція з прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 09.06.2020).

43. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 09.06.2020).

44. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789 (дата звернення: 09.06.2020).

45. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник : словарь. Москва : Наука, 1976. 457 с.

46. Конституційне право України : підручник / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ : Наук. думка, 2000. 733 с.

47. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 09.06.2020).

48. Коржанський М. Й. Науковий коментар Кримінального кодексу України : коментар. Київ : Атіка, Академія, Ельга-Н, 2001. 656 с.
49. Корнуков В. М. Теоретические и правовые основы положения личности в уголовном судопроизводстве : дисс. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харьков, 1988. 410 с.
50. Кочеров М. В. Поняття службової особи як суб'єкта незаконного збагачення. Адвокат. 2012. № 9. С. 37–40.
51. Кравченко О. О. Злоупотребление должностными полномочиями: уголовно-правовая характеристика и предупреждение : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Владивосток, 2004. 26 с.
52. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. №2341-III . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 09.06.2020).
53. Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27 січня 1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101 (дата звернення: 09.06.2020).
54. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Анісімов В. І., Багрій-Шахматов Л. В. та ін. Харків: Одиссей, 2003. 582 с.
55. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Концерн „Видавничий дім „Ін Юре”, 2003. 1196 с.
56. Кримінальний кодекс УСРР 1922. Велика українська юридична енциклопедія. У 20 т. Т. 17. Кримінальне право / В. Я. Тацій (відп. ред.) та ін. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. 1064 с.
57. Кримінальний процесуальний Кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 09.06.2020).
58. Кругликов Л. Л., Спиридонова О. Е. Юридические конструкции и символы в уголовном праве : монография. Санкт-Петербург : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. 336 с.

59. Крупко Д. І. Поняття службової особи в Кримінальному кодексі 2001 року. Право і безпека. 2002. № 1. С. 63–68.
60. Курс советского уголовного права : в 2 т. / отв. ред. Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. Москва : Изд-во МГУ, 1968. Т.1. 646 с.
61. Куцова Э. Ф. Уголовно-процессуальные гарантии прав и законных интересов личности (советский уголовный процесс) : автореф. дисс. на соискание уч. степени докт. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 1986. 46 с.
62. Кучинский В. А. Личность, свобода, право : монография. Москва : Юрид. лит., 1978. 180 с.
63. Лазарев Б. М. Компетенция органов управления : монография. Москва : Юрид. лит., 1972. 280 с.
64. Ландіна А. В. Спеціальний суб'єкт злочину: порівняльно-правовий аспект. Вісник Асоціації кримінального права України. 2018. 1(10). С. 54–63.
65. Лобойко Л. М. Методи кримінально-процесуального права : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 352 с.
66. Лохвицкий А. В. Курс русского уголовного права : учебник. Санкт-Петербург, 1871. 704 с. URL: <https://www.prilib.ru/item/425769> (дата звернення: 17.06.2020).
67. Лукомский В. С. Уголовная ответственность за дачу взятки и посредничество во взяточничестве : дисс. на соискание уч. степени кандидата юрид. наук : 12.00.08. Киев, 1996. 182 с.
68. Максимович Р. Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України: монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. 304 с.
69. Мельник М. І. Хабарництво: Загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства : монографія. Київ : Парламентське видавництво, 2000. 255 с.

70. Меньшагин В. Д. Должностные преступления. Курс советского уголовного права. Особенная часть : в 2 т. / под. ред. А. А. Пионтковского, В. Д. Меньшагина, В. М. Чхиквадзе. Москва, 1959. Т. 2. 497 с.

71. Мирошниченко И. А. Состав преступления : текст лекции. Одесса : Юрид. лит-ра, 2003. 78 с.

72. Михайленко Д. Г. Загальні властивості злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Сучасне кримінальне право України: наукові нариси : монографія / за ред. Н. А. Мирошниченко, Є. Л. Стрельцова; передмова С. В. Ківалова. Одеса : Юридична література, 2017. С. 378–400.

73. Михайлюк О. А. Проблеми забезпечення конституційних гарантій захисту прав і свобод людини в Україні : дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 202 с.

74. Навроцький В. О., Брич Л. П. Ознаки посадової особи та кваліфікація господарських злочинів, вчинених нею. Підприємництво, господарство і право. 2001. № 1. С. 59.

75. Навроцький В.О. Чи є експерт службовою особою?. Життя і право. Пробний номер. С. 19–20.

76. Наливайко О. І. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2002. 18 с.

77. Настільна книга детектива, прокурора, судді: коментар антикорупційного законодавства / Дудоров О. О., Калмиков Д. О. та ін. ; за ред. М.І. Хавронюка. Київ: Дакор, 2016. 496 с.

78. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 4-те вид., переробл. та доповн. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Юридична думка, 2007. 1184 с.

79. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-те вид., переробл. та доповн. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Юридична думка, 2012. 1316 с.

80. Нерсисян А. С. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи: аналіз нового законопроекту. Вісник Вищої ради юстиції. 2013. № 2 (14). С. 181–182.

81. О подсудности революционных трибуналов: Постановление Кассационного отдела ВЦИК от 6 октября 1918 г. Электронная библиотека Исторического факультета МГУ им. М.В.Ломоносова : веб-сайт. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/DEKRET/18-05-04-2.htm> (дата звернення: 09.06.2020).

82. Орлов В. С. Субъект преступления по советскому уголовному праву : практический комментарий. Москва : Госюриздат, 1958. 258 с.

83. Орымбаев Р. Специальный субъект преступления : монография. Алма-Ата : Наука, 1977. 151 с.

84. Осадча А. С. Службові особи і особи, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, як спеціальні суб'єкти злочину: аналіз законодавчих новел. Вісник національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого». 2013. № 2(13). С. 251–259.

85. Перепелиця Г. Б. Періодизація історичних етапів формування поняття «службова особа» у вітчизняному праві. Право і суспільство. №4. 2012. С. 179-183.

86. Постанова ВСУ від 12 грудня 2011 року по справі №5-26кс11. Верховний суд України : веб-сайт. URL: <https://www.viaduk.com/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/889e6966bd171b01c2257988004361cd?OpenDocument> (дата звернення: 09.06.2020).

87. Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. 2-ге вид., змін. і доп. : збірник нормативно-правових актів. Київ : Скіф, 2007. 492 с.

88. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17> (дата звернення: 09.06.2020).

89. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів

України щодо відповідальності посадових осіб : Закон України від 11.05.1995 №282/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/282/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 09.06.2020).

90. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23 липня 2005 р. № 2713-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (дата звернення: 09.06.2020).

91. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 09.06.2020).

92. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 09.06.2020).

93. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 09.06.2020).

94. Про національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19?find=1&text=%D0%A1B1%D0%B0> (дата звернення: 09.06.2020).

95. Про охоронну діяльність : Закон України від 22 березня 2012 р. № 4614-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4616-17> (дата звернення: 09.06.2020).

96. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (дата звернення: 09.06.2020).

97. Про статус народного депутата : Закон України від 17.11.1992 № 2790-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text> (дата звернення: 09.06.2020).

98. Про судову практику у справах про хабарництво : Постанова Пленуму ВСУ від 26.04.2002р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02> (дата звернення: 09.06.2020).

99. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного

кордону: Закон України від 22 червня 2000 р. № 1835-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14> (дата звернення: 09.06.2020).

100. Рабинович П. М. Упрочение законности – закономерность социализма. Вопросы теории и методологии исследования : учебное пособие / отв. редактор В. С. Кульчицкий. Львов: Вища шк. Изд-во при Львов. ун-те, 1975. 260 с.

101. Ривкин М. Рабочий, служащий и должностное лицо. Рабочий суд. 1925. №17–18. С. 767–768.

102. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Кузьменка В. Б. щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 364 Кримінального кодексу України (справа щодо застосування кваліфікуючої ознаки «працівник правоохоронного органу» до працівника державної виконавчої служби) від 18 квітня 2012 року № 10-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-12> (дата звернення: 09.06.2020).

103. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 28 Закону України «Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів» (справа про охорону трудових прав депутатів місцевих рад) : Рішення Конституційного Суду України від 26 березня 2002 р. № 6-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-02> (дата звернення: 09.06.2020).

104. Романов С. Ю., Шинкаренко М. А. Деякі спірні питання щодо поняття «службова особа» у кримінальному законодавстві України. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2003. Вип. 22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2003_22_27 (дата звернення: 09.06.2020).

105. Рябенко М. В. Кримінально-правова охорона професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис. на здобуття наукового ступеня канд. юр. наук : 12.00.08. Київ, 2016. 267 с.

106. Сахаров А. Б. Ответственность за должностные преступления по советскому уголовному праву : практический комментарий. Москва, 1956. 132 с.
107. Светлов А. Я. Борьба с должностными преступлениями : монография. Киев, 1970. 185 с.
108. Светлов О. Я., Трофімов С. В. Визначення поняття посадової особи в новому Кримінальному кодексі України. Правова система України: теорія і практика. Київ, 1993. С. 439–441.
109. Скрыбин Э. Н. Субъект злоупотребления полномочиями и коммерческого подкупа. Законность. 1999. № 12. С. 35.
110. Сліпущко О. М. Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові. Правопис. Граматика : словник. Київ : Вид-во „Криниця”, 1999. 512 с.
111. Слущка Т. І. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 232 с.
112. Советское уголовное право. Часть особенная / отв. ред. Н. И. Загородников. Москва : Юрид. лит., 1973. 576 с.
113. Соловьев В. И. Борьба с должностными злоупотреблениями, обманом государства и приписками по советскому уголовному праву: учебное пособие. Москва : Изд-во. Юр. ли-ра, 1963. 144 с.
114. Старилов Ю. Н. Служебное право : учебник. Москва : БЕК, 1996. 698 с.
115. Статут Великого княжества Литовского 1588 года / подг. О. В. Лицкевич. Минск, 2002-2003. URL: <http://starbel.by/statut/statut1588.htm> (дата звернення: 15.06.2020).
116. Таганцев Н. С. Курс уголовного права. Выпуск 1 : учебник. Санкт-Петербург, 1874. 284 с. URL: <https://naukaprava.ru/catalog/435/712/3404/26921> (дата звернення: 09.06.2020).
117. Тарасова Е. В. Квалификация преступлений, совершаемых

должностными лицами путем использования своего служебного положения: дисс. на соискание ученой степени к.ю.н. : 12.00.08. Санкт-Петербург, 1999. 135 с.

118. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. - М. : Юристъ, 1997. - 672 с.

119. Тихомиров М. Н. Краткая Русская Правда (по Академическому списку половины XV века): учебное пособие. Москва, 1953. 192 с. URL: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z00000083/index.shtml> (дата звернення: 09.06.2020).

120. Тодыка Ю. Н. Конституция Украины – Основной Закон государства и общества: учеб. пособие. Харьков, 2001. 382 с.

121. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія. Київ : Атіка, 2003. 144 с.

122. Тютюгін В. Новели кримінального законодавства щодо посилення відповідальності за корупційні злочини: вирішення проблем чи проблеми для вирішення? Юридичний вісник України. 2010. № 5. С. 6.

123. Уголовное право: Часть Общая : учебник / Бородин С. В., Владимиров В. А., Гришанин П. Ф., Загородников Н. И. и др. ; под ред. С. В. Бородина, Н. И. Загородникова, В. Ф. Кириченко. Москва : Юрид. лит., 1966. 511 с.

124. Уголовное право: Часть Общая. 2-е изд., перераб. и доп. : учебник / Герцензон А. А., Дурманов Н. Д., Исаев М. М., Пионтковский А. А. и др.; науч. ред. В. Д. Меньшагин. Москва : Юриздат. НКЮ СССР, 1939. 330 с.

125. Уголовное право: Часть Общая. 4-е изд., перераб. и доп. : учебник / Герцензон А. А., Исаев М. М., Пионтковский А. А., Утевский Б. С.; науч. ред. В. Д. Меньшагин. Москва : Юриздат. НКЮ СССР, 1948. 574 с.

126. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 352 с.

127. Устименко В. В. Специальный субъект преступления : монография. Харьков : Вища Школа, 1989. 104 с.

128. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції»: коментар. Київ: Атіка, 2011. 424 с.

129. Хворостянкіна А. Дефініції в законодавчих текстах : питання теорії. Право України. 2005. № 11. С. 28–32.

130. Чхиквадзе В. М. Социалистический гуманизм и права человека. Ленинские идеи и современность : монография. Москва : Наука, 1978. 304 с.

131. Щодо надання роз'яснення термінів, які застосовуються у Законі України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення" : Лист Міністерства юстиції України від 18.12.2009 N 967-0-2-09-22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v967-323-09> (дата звернення: 09.06.2020).

132. Яни П. С. Экономические и служебные преступления : учебник. Москва : ЗАО „Бизнес-школа „Интел-Синтез“, 1997. 208 с.